

HISTORY OF FANAI

Mizoram State Library
17996

By
Ghalbuanga

HISTORY OF FANAI

Mizoram State Library
17996

By

Chalbunga

First Edition, 1988

Copies 2,000

Copyright Reserved

MIZORAM STATE LIBRARY

Ac. No. 17996 (Ref)
Author _____
Editor _____
Publisher _____
Date of Publication _____
Place of Publication _____
Location No. _____

Published

by

Lalthlunthanga

**PRINTED AT THE MUKA PRINTING PRESS
MISSION VENG, AIZWL.**

THU HMAHRUAI

Mizo History ziaktute hian Fanai hnam hi mahnia lal nei hrang ve si, an chanchin an sawi tlem em emin ka hria a. Mi thenkhatten min phut derna avang leh thangthar zelte tan, famkim lo takin ka'n buatsaih ve hlawl mai a ni.

A thu hi naupang deuh leh thangthar deuh te tan chuan hriatthiam a harsa deuh mai thei a. Mahse tawng Upate hi kan hnamin a bo mai loh nan leh thangthar zelte tana a that zawk ka rin avangin, sawifiah chuang lem loin anih dan ang angin ka han ziaik mai a ni.

Keimahin ka buaipui theih loh avangin ka tupa Lalhlunthanga'n thil tul zawng zawng min buaipui avangin leh min chhuahsak avangin a chungah ka lawm em em a ni.

A bul kan tan chauh a ni tih hriain, Mizo History lama tui leh thabnemngaite chuan, hmasawwna tura rawtna tha rawn siam zel turin ka sawm a che u.

Chalbuanga
South Vanlaiphai.

PUBLISHER'S THUHMA

Engnge maw Rokhawlhna avangin, Pu Chaluanga ziak "History of Fanai" tih bu hi chhuah thei lawk loh a ni a, mahse History lama mi tui mite cho chhuah nan leh thangthar zelte tana hmasawna anih beiseiin ka chhuah ve hlawl mai a ni.

Tin, he lehkhahu ziak tantirh lai a, a kul a tai a, min lo buapuitute Pu Z. Rosanga (L) leh Pu H. Thangkhuma B.A. B.,Ed chungah lawmthu ka sawi duh haw a ni. Tih sual path lai leh tik dik loh laite pawh a awm mai thei a, chhiartu ten tih dan tha zawkte in hria a nih chuan, kan in hawng reng e.

Dated Aizawl
The 11th October 1988

LALHLUNTHANGA
Publisher

ZAWN A W L N A

1. Fanai lo chhuahna bul	5
2. Fanaiho lal lo neih dan	6
3. Thlanrawn rawt avanga Lallula leh Roreh- lova thlangtlak thu	9
4. Chawngtui teh thu	12
5. Luapa run thu	13
6. Hualngo run thu	14
7. Chhim leh hmar Indo thu	16
8. Lalvunga Sialhmur lal an run thu	18
9. Khawnglung run thu	19
10. Khawnglung run hnua Fanai kal zel dan	25
11. Thanghlianga rawt thu	28
12. Phunhnawma chanchin	31
13. Phuakawia chanchin	34
14. Fanai lal leh Zahau indo thu	50
15. Sailo lal Rolura thlahte leh Thlantlang lal inrem thu	58
16. Sailo lal leh Khawchhak in remnathu	59
17. Nikuala leh Dawn indo thu	62
18. Zuangva bawk run thu	65
19. Vandula Bungkhua run thu	70
20. Ainak run thu	73
21. Bungkhuaa rawlrata kal chanchin	74
22. Hawtheng run thu	76
23. Halkha chhuak	77
24. Lalluauva leh Vansanga vai lian dan tum thu	78
25. Hausata te unau chanchin	82
26. Dopawrha chanchin	87
27. Dawithiam rawt	89
28. Fanai lal inthlah chhawn dan	91
29. Fanai sakhaw biak bik	93
30. Fanai upa hlate	95
31. Fanai lal sakap theite	96
32. Lalsailova leh Lalzabiaka Tlang inchuh thu	98
33. Hmanlai Pasaltha chanchin	101
34. Thingtam leh mautam kalhmang	104
35. Mizoram mautam inruai loh dan	106
36. Darzo khaw chanchin	107

A CHHUNGA THU AWMTE

1. Fanai lo chhuahna bul.
2. Fanai-ho lal lo neih dan.
3. Thlânrawn rawt avanga Lallula leh Rorehlova
thlangtlâk thu.
4. Chawngtui teh thu.
5. Luapa run thu.
6. Hualngo run thu.
7. Chhim leh hmar indo thu.
8. Lalvunga, Sialhmur lal an run thu
9. Khâwnlung run thu.
10. Khawnglun run hnua Fanaî kal zel dan.
11. Thanghlianga rawt thu.
12. Phunhnawma chanchin.
13. Pualkhawia chanchin.
14. Fanai leh Zahau indo thu.
15. Sailo lal Rolura thlahte leh Thlantlang lal
inrem thu.
16. Sailo lal leh Khawchhak inremna thu.
17. Nikuala leh Dawn indo thu.
18. Zuangva bâwk run thu.
19. Vandula Bûnghua run thu.
20. Ainak run thu.
21. Bungkhua a rawlrala kal chanchin.
22. Hauthleng run thu.
23. Halkha chhuak.
24. Lalluaiva leh Vansanga vai lian dan tum thu.
25. Hausata te unau chanchin.
26. Dopawrha chanchin.
27. Dawithiam rawt.
28. Fanai lal inthlah chhawn dan.
29. Fanai Sakhaw biak bik.

30. Fanai upa hlate.
31. Fanai lai sakap thei te.
32. Lalsailova leh Lalzabiaka Tlang inchuh thu.
33. Hman lai pasaltha chanchin.
34. Thingtam leh mautam kalhmang.
35. Mizoram mautam inruai loh dan.
26. Darzo khaw chanchin.

OOOO

FANAI-HO LO CHHUAH DAN

Fanaiho lo chhuah tanna bul chu Thatinkuala hi a ni. Amah hi Laizo chhuak a ni a. Mizovina kan hriat lâi tak mai Siampahranga lai laiin kaw-ram Daidin khuaah a awm a. Siampahranga nêi chuan an inngieh loh avângin Kankaw-ah a insawn ta a. Kankawa a awm lai hian Bawitlung, Hniarthul leh Hniaroheng hnamte hi Vârlunga awm an ni. Hniarthul, Hniarcheng leh Bawitlung hi Pawi hnam an ni a, hemi te erawh hi chu tûn thleng hian Fanai hnamah an la awm ta zêl a ni. Tin, Varlung tih hi khawthlang lamah chuan Vanlung an ti. Tichuan Kankaw-ah pawh chuan an awm rei lova, Luseiho hnungah thlang an lo tla thla ve zêl a, Rungtlangah (Halkha tlang) hian an lo awm ta a ni. Chutih lai chu A.D. 1700 hma lam deuh ni awmin a lang.

Thatinkuala chuan Fapa pali leh fanu pakhat a nei a. Chûngte chu Zachhuma, Hlawndawhthanga, Zahama leh Ngunchiangi te an ni. Hlawndawhthanga chu 'Keimi tui' a in avângin a â ta a, mi sehte a hmangin sahel eite a ching ta a. Thawnthua an sawi dân chuan ke zungtang panga a la nei zêl thin a ni, an ti bawh a ni. Hemi avâng hian Fanaiho chuan Sakei hi an khawih duh ta lova. An lo kah palh pawhin Tekin a den an ti mai thin a ni. Mi kahhlum sa an va en pawh hian an hmeichhia ten 'Arsi-hni' an fêng a, puan bihkhupin an ral thin a ni. Tin, sakei pawh hian Fanaiho chu a seh ngai lo an ti bawh thin a ni.

Zachhuma chuan fa pakhat a nei a, a hming chu Fanaia a ni a, hei hi Fanai hnam lo chhuah takna chu a ni. Fanaia hian fapa³pasarih a nei a, an hming chu Hrangtlinga te, Torela te, Khintina te, Thaaia te, Chhuanchhira te, Zarepa te, leh Pakhupa te an ni a. Heng Fanaia fate hi Fanai hnam peng hrang hrangte lo chhuah takna chu a ni ta a ni.

Rungtlang atang chuan Ramthloh-ah an insawn leh ta a. He tih lai atang tawh hian Zachhuma hi lai ang deuhin an lo nei sa tawh reng zawng niio a lang a. Upa hlaah hetiangin kan hmu a.

Ramthloh Zachhum khua reng a lian e, tiin.

Zachhuma hun lai atang tawh hian Halkha Pawiho nen tläng inhnaih taka awmin, inunauin an do leh hmalmate lakah pawh tangho a, thu inzawn tläng takin an awmho thin a. Hetih hun lai hian Zahauhoin Halkhaho an rûn ta phut mai a. Tin, Zachhuma hi Fanai thlahtu bul Fanaia hringtu a ni a. Fanaia fate zing ami Pakhupa hi Pakhup hnam lo inanna chu a ni. Pakhupa fate zingah Chhanruanga lam hi lo chhui ta ila, Chhanruanga hun lai tak hian Zahauhoin Halkha an rûn a ni. Zahauho chuan Chhanruanga te nupa chu an that a, an fapa Rorehtova leh a u Zahluani chu naupang te an ri a, Zahauhoin an man ta a. Zahau khua Zathlir lai in-ah a lo awm ta a.

FANAI-HO'LAL LO NEIH DAN

Kan sawi tak ang khian Ramthloha an awm lai pawhin Zachhuma hi lai angin an awm tawh chu ni ngelin a lang a. Mahse an tiavai leh tak vek avâng leh Selesiha Luseiho kâra an awm leh rih tak avâng-

in an tâwp leh ta a. Lal an lo neih leh takna tak chu Rorehlova aţang hian a ni leh ta a ni.

Pakhupa hian fapa pakhat Chhanruanga a hring a. Zahauho n  n an indo   m kh  n an man a. Zathlir lal inah a u Zahluani n  n an awm a ta. Zathlir lal inah hian an lo seilian ta a ni. Hemi av  ng hian a ni, Rorehlova thih hnuah pawh Zahauho hian a lukh  wng an r  wn   thin ni.

Chhanruanga chuan fapa Rorehlova a hring a, naupangte a la nih laiin a thih san ta a. Zathlir lal inah chuan a awm ta. A rethei   m   m mai   thin a, Puan sia t  r leh kawr h  k t  r pawh hi a nei zo lo va, p  m inah hian kelte n  n an riak za mai mai   thin a. Mahse naupang mak leh danglam tak hi a ni a, a naupan lai a  ng chuan khawlaiah vaivut hian thl  r a siam   thin a, a laiah chuan ama in hi a lian bikin a siam   thin a. "Ka lal zik" a ti a, a hru chhe leh vek   thin a. Mite chuan an tinaw  nnah si a, "Nang hrep hi va lal suh che" an ti a, a zangah hian an pawt khai zawk zawk   thin a, a zang pawh an pawt d  wk vek a ni, an ti.

Mumangte hi a nei   thin a, a mangah chuan rawkuai hi an lo phunho   thin a, a raw phun chu a lo s  ng ber   thin a. Hetiang a bmuh thu hi a mah tihretheih nan leh tihnaw  nnah nan an hmang nasa h  c ni pawhin a lang.

Rorehlova hi Zathlir lal ina a awm hun lai hian Sailo-ho hi an lo lal ve tawh reng a. Rorehlova leh Zahluani Zathlir lal ina a awm lai hian an thi  ng lo sa ei l  iht  r an tum a, an duh lova, barhl  ih an tum av  ngin an t  n chhuak ta a. Rohnaa Sailo

leh inah an awm ta a. Heta tang hian Sailo sa-phunin Kei khâlê an hmang a, Fa tlumin xo an khawm ta a ni. Rorehlova chu mi jawngkam thiam leh thenruai kîkawi thei tak mai mi a lo ni ta a, A lo tlangval ta a, ho hi a nei thei êm êm mai thin a ni. Rohnaa hnena a awmlai chuan, Tlairawn ram a kang ta a. "Rorehlo, Tlairawn ram kang hi i theih theih chuan Belrawhmual ka siam ang che. Sihthu ram nen an rawn ti ta a. Belrawh mual siam chu lalah kan dah ang che tihna a ni a, zu an in ho va, a thiante chu a pun ta a, anni chuan an va thehpui a, an theih mit ta mai a. Tichuan an tiam angin Sihthu ram leh Tlairawn ram chu an peia lalah an siam ta a ni.

Hemi atang hian Pakhup Sihthu chu Fanai lal chi an ni ta zel bawk a ni. Heta lala siamtu hi Sailo lal an ni a. Sailo-ho hi thlang an rawn tlak hma pawh khan Kawi ramah an lo lal daih tawh niin a lang, hetiangin hla pawh an nei a ni

Hmanah chuan e, kâwl rêng vai ang kan lalna; Tiandar lungleng leh Laldanga a tap zel e, tlâng-tuanin, an ti a ni. Tin, Sailo upa zaiiah hian hetiangin hla a awm bawk.

Chhawrthlapui leh si-ar ngur pianna,
Vanlung pang kar Aichhung Rodanga pianna,
Sihthupui leh Tlairawn kan tiam e, tiin. Tin,
he hla hi Sailo lal hoin Rorehlova hlaa an phuah dan a ni.

Heta tang hian Rorehlova lala siamtu hi Sailo lal ni ngein a lang thei bawk a ni. Chumi bakah pawh Rorehlova leh Sailo lal an inkawp chhoh nel atang pawh hian hei hi a dik ngeina a rin theih

bawk a ni. Pawiho pheï chuan, "Fanai-ho hian Sailo-sa an phun a ni" an ti hial a. Pawi ni mah se, pawï dan lo ang takin Fanai-ho chuan fapa nau-pang rokshawmtuah an hmang a. Tin, Sailo-ho tih dan angin "Kelkhal" an hmangin, Kel mei an awrh ta a ni. Kelkhal hi pawiho chuan an hlahu ber leh Pawihin Lusei an neih duh lohna chhan ber pakhat pawh a ni. Kelkhal hi mi tichhe theiah an ngai a, chu chu an hmang ang tih an hlahu vang a ni.

Sailo-ho rualin Fanai-ho pawh thlang an lo tla ve a. Sailo-hote nen chuan Zawlsei Selesih hmunah an awm a. Zawlsei atang chuan Khawnglungah an pheï a, Khawnglung atang chuan Bawlte hmunah an awm ta a ni. Lallula Zohmuna a awm laiin Rorehlova chu Bawlte hmunah a awm ta a. An pahniha inkarah hian thu an thlung a, lung an phun a, "Tunhnuah tumah mah bawia inkaih lovah" tiin an intiam ta a ni.

THLANRAWN RAWT THU

Thlanrawn hi pawï khawpui a ni a, anmahni hi mi huaisen leh kawlh tak anmahniho pawh awm-khawm hlei thei lova intihdarh vek an ni a. Lushei ho leh Fanai-ho hnenachte hian chhiah an khawn thin a. Thlanrawnah chuan lal hmingthang tak mai pahni an awm a, Phunthanga leh Thanchhuma an ni a. Nakinah chuan chhiah atan saingho an ngen ta tlat mai a. Sailo lal Lallula chuan Rorehlova hnenah chuan, "Thlanrawnho hian saingho an ngen leh ta zel si a, kan chelh chuang hlei lovang e, i rawt mai ang," a va ti a. Tichuan Thlanrawn rawt tur chuan an inrem ta a.

Lallula chuan Thlanrawnho' chu a khusah chuan lo kal a, an ngen ang Saingho pe tur chuan a chah ta a, a tlangvalhote chu an khawthlirah chuan changel kkeh var rawn pu ngauh ngauh turin a dah sa vek a. Thanchhuma leh Phunthanga chu an khaw tlangvalte nen chuan chhiakhawn tur chuan Zohmunah chuan an lo kal ta a. An khua atanga lang theiah chuan Zohmun khaw tlangvalte chuan changel kkeh var chu an rawn pu ta zut zut mai a. Saw ta saw in saingho tur pawh an rawn put saw, an han ti a. Phunthanga chuan inti thei fahran hian "Ka thu khei lem hlah e" a han ti a. Lallula chuan Darkhuang an chum ta nghek nghek a. Chuvelch Zohmun tlangval te leh Bawlte tlangvalte chuan an bei ta phut mai a, an thot ta chiam mai a, Phunthanga pawh chu an that tel ve a. Thanchhuma erawh chuan, "Ka thu a ni lo, Phunthanga thu vek a ni, a ti ta tlat mai a. Chuvang chuan that lovin an man ta a, kaw! an buna Rorchlova sutpuiah an thlung tlat a. An mi thah lute chu salamah an tar tlar tuar mai a, hetiangte hian hlaah an phuah ta nghe nghe a ni.

I Lai lua e, Phunthanga khua tinah chhiah i lawr e;
Sat mai zelah aw e.

Phunthanga'n saingho ngen e, Thanchhuman kaw!
Miao miao taka aw e. (pu! bun e.

Phunthang ka thah thang zawi maw, Thanchhum
Charkanga aw e. (kaw! pu! thang zawi maw,

Kan bawite khua dem lo u, Thlanrawn thlunglu
Phanpu! zur nguai aw e. (kan lamna,

Zokhaw vel nam ebem ka pai, Mangul ar ang
Run kuamah aw e. (ka thahna,

Heng hla atangte hian Bawlte khua leh Zohmun khua amite hi Thlanrawn rawtah hian an tangrual ngei chu niin a lang a. Hetih hun lai vel hi Mizo History ziaktu V.L. Siaman chuan A D 1750 vel ni awmin a ziaak a ni. (Mizo History by V.L. Siaman phak 29-na).

Lallula hian Thlanrawn pawiin anrawn run let leh a hlau ta a, khawthlang lam a pan ta a. Hetia a thlangtla tur hi Rorehlovan Piler thlengin a zu thlah a ni. Tlawng ral thlengin a chhuk thla a. Chutih lai chuan a fapa Vuttaia hi archuam pawm rual lek a la ni a. A archuam pawm chu Mual-cheng kiang kawnah chuan a thlah palh ta a, a tahpui ta a. Tun thleng hian chu lai kawm chu "Ar tah kawm" an ti hlen ta a ni. Hetiang hian Lallula pawl ral hlau chuan hla a phuah ta a.

Hrum sawm pui khi tu chawi mahin an zo lo, Lampui kalna a sei lua e, Tlawng ralah tiin.

Darlung thlengin a chhuk a, Darlung lai chuan, "Pawl ral hlaua hei leh chen lo tlan chu kan tangrual tur alawm" tiin a lo chelh ta a. Darlung velah chuan a awm ta a ni. Hreichuk khuaah a thi ta niin an sawi.

Rorehlova erawh chu a tlan ve ta chuang lova, chuang chuan Sailo-ho hian Thanrawn rawt chung-chang thua hian Fanai-ho chuan an bum angah hial an ngai ta a, heti hian hla an phuah a.

Ka chhak Fanaiin min bum, Lungzarh, Thlan-
tlang, sun thla hring,

Falam chhiah bawihah an kai e, hmar tlangah.

Sappui bawl kai ve u,

Lal Hrangphungpa, Lal Vantawng,

Bengkhuai, Vansang, Seipui sawmthla iar iar e.

Mahac Rorehlova pawh hi eng chen emaw chu thlang a tla thla ve tho va. Bawlte atangin Leng kiang Bettlu kawnah a chhuak a, chuta tangin Chherhlunah, Cherhlun atangin Zobawkah, chuta tangin Dawnah. Dawna an awm lai chuan tlang bawp pahnih an luah a, chi an va in dil thin a "Bai nan chi min pe teh u" an va ti thin a, chuvangin chumi tlang chu "Baichi tlang" an ti nghe nghe a ni. Chutiang bawkin he lai kiangah hian Tawltlhiahi, Aithangvunga (Rorehlava Fapa upa ber) nupui hova lui kalna thin a awm a. Tun thlang hian "Tawli lui" tiin a kiang vel Ralvawng leh Dawnte chuan an la ko thin a ni. Chuta tang chuan Daite kiang Phailengah an chho va; heta tang hian Rorehlova fapa, Khawtindala chu Khuanghlumah a chhova, Rorehlova orawh chu Hrangvunga Lungrangah a chho va; chuta tangin Pilerah a awm ta a ni.

CHAWNGTUI TEH THU

Thangluah hi thlangtla hmasate an ni a. Khawchhak Tiau kam Chawngtui an tihah hian an awm a. Pawiho hian an run a, an sialte an lak sak a, an teh tak huah chuan Phunchawng zawl chhuahah khawthar an siam leh a. An lung a leng em er mai a, hla an phuah ta hial a.

Thar khua kan sat Phunchawng zawl chhuahah, Chawngtui pualva la han ngai ing e. tiin.

Tin, an teh dawn chuan hetiangin chai hla an phuah bawp a ni -

Heumawm so uan pai ang ka dang zo lo,
 Kan chawng shlin Tiau pai dung e, ni
 Senghai hianan thlang lunghai a khum,
 Phunchawng zawl chhuahah khawthar an siam leh a.

LUAPA RUN

Thlantlâng lal Vannghina khan Luapa khuahh Ngunzingi nupui pakhat a nei a. Luapa khuahh Zathang miin a lo tihmingchhe ta a. Chumi thu zuk sawi tur chuan a kal ta a. Lal upa inah a zuk thleng ta a, Zu an lo zûk a. Zathang mi nen chuan en inhnial thiam ta lo a. Zathang mi chuan, Leinghina nge i nih ? Vannghina i nih ka hre lo a che, a ti ta a. Zu an khâwn a, an tlâk a, khami an leih lehna tur bela tui an dah chuan Thlantlâng Lal, Vannghina chu a leih ta vak mai a. A thlen in pa leh an lal chuan a thinrim an hlau a. Lalpa, thinrim suh aw, thinrim suh aw, an ti a. Ni e, Leinghina ka nih leh Vannghina ka nih chu thla a lo lian ang a, in hre mai ang, a ti ta a. Amah lah chu a huh vek si a, a thlen in pa chuan Thûla a Chawngkâkpuan a va phawrh a, Lalpa, a huh vek si a, sin rawh a ti a. Nimahsela, a sin duh ta tlat lo a, huh chung chung chuan a tlaivâr ta zak mai a ni.

A tuk zingah chuan, a thlen in pa hnenah in khuahh hian Thlahleinga zanah kan lo lut dawn a, kawtchhuaha silai a rik veleh chu mi kha mi chu ka ni ngei a, tiin i hming i rawn chhal ang a, vaibel i zu ang a, Luhkaah i lo chhuak dawn nia, a ti ta a, chuti lo chuan kan tlangvalten an hai palh ang che a ti a.

Ti hian Thlantlâng, kan khaw lama kal lovin Fanâi ka unaupa inah ka kal hmasa ang, a ti a. Tichuan a Fanâi unaupa Rorehlova hnenah a kal ta a. Luapaa an lo tih dan zawng zawng chu kimchang takin a hrilh vek a. Luapa rûn chu thlahleinga zan chuan an titlu ta a ni, inhrilh leh ngai tawh lovin

Thlantlangah chuan a hawng ta a. Luapa a an lo tih dan zawng zawngte leh Fanâte nen inlunguala rûn an tum dan zawng zawng kimchang takin a hrilh hlawm a. Thlahleinga zân chuan Luapa khua chu an rûn ta a ni.

Tin, Zathang pa pawh kha an tihlum a, Ngunzingi pawh kha salah an man a, a kut hnung an khirh a, an hruai ta a ni. Hautheng lamah an kalpui ta a. Khua an luh dawn apiangin tlang an tîr a, Hautheng upa ho chuan Ngunzingi kha, nangmah rimnam phiangsen avang hian maw, Kawlhâwk lu tha leh Vapual lu tha an lo lâk ni, an ti a, an mi thah lute chu an zût an zût a. Tichuan Thlantlangah chuan an lût leh ta a ni. Luapa rûna sala an man ta kha heng laiahte pawh tun thlengin hmuh turin an la awm.

VUTA CHHAK NAWR LEH HUALNGO RUN THU

Lallula thih hnu chuan a fa tium ber Vuttaia a lo lai ta a, chhak lam a nawr tan ve ta a. Arte ahangin Hualtu-ah a chhova, heta a awm lai hian a lo hmingthang ta êm êm a. Zadeng lai tam tak a titlawm a, hmarho a hnawt darh bawk a. Mawmrang tlang panga hmar pasaltha awmte chu Vanapa hovin an that nghe nghe a ni.

Hotih lai hian Laltheri pa Lalsavunga hi Tlungvelah a awm a, lai huaisen tak a nih avangin a pu Lallula pawl ral hlauva Tlawng ral hial a kai tak avangin an hla phuah -

Hrumsawm pui khi tu chawi mahin an zo lo,
Lampui kalna a sei lua e,
Tlawng ralah,

tih an sa thin chu a vei ta em em mai a. Lalsavunga chu Tawi tlang hmar lamah a kal thung a. Mahse vanduai thlak takin Lalsavunga chu a thi ta a. A fapa Vanhnuaillianan a thlak ta a. Vanhnuaillianan lam hi chhui lovin, Vuta lam hi chhui zawk i la.

Hetih lai hian Hualngo lal Kaphleia fapa chuan khi lai ram ruak khirawn zuanin Sialhawk-ah khawper nei tham hialin an lo awm hman tawh a. Vuttaia chu, "Lo chho tawh suh," an lo ti tlat mai a, Vuta a zam ta a, Fanai lal Rorehlova Pilera awm chu a varawn ta a ni Tichuan Vuta chuan, "Hei ka pa, chhak nawr zel ka tum a, mahse Hualngo lal Kaphleia faten 'lo chho tawh suh,' an ti ta tlat mai a, min tanpui thei ang em"? a va ti ta a. Rorehlova chuan "A tu lam mah mah tan ka tum lo va" tiin a lo chhang ta khauh mai a, mahse Vuta a beidawng duh chuang lova, a va be nawn leh a, a va biak waw hnihnaah chuan, "Ka pa, chuti mai tur em ni, Bawltea in awm lai Thlanrawn in rawt dawn khan ka pa nen thu inthlung a. "A tu lam mah mah bawiha in kaih lovah" in ti a ni a, Lungte hial pawh in phum a; tunah kei mi phatsan ang maw," a ti ta a. Chutah Rorehlova chuan, "Ka fapa, phatsan che ka tum awzawng love, kan tangkai tham awm lo em e, ka ti mai a ni," a ti ta a.

Chutia an inbiak thawm chu Hualngo lalte khan an lo hre leh ta a. "Kan pawite pakhat Rorehlova avangin maw, an theih chin chu an hre mai ang. Van khi kan do pawng zawk zawk mai ang," an ti a, tan an la ta a. Chu chu Rorehlovan a han hriat let leh chuan a thin a rim ta hle mai a, Vuta hnenah chuan, "Ka fapa, i thusawi kha i ti tak tak em

ni," a han ti a. Vuta chuan, "Ti tak tak e," a ti a. A nih, nangin a khawper khi i tum thei ang em?" Rorehlova chuan a han ti ta zawk mah a, Vuta chuan, "Thei ang chu," a ti a. "A nih leh, thlahleinga zan takin i bei ang, an in leh buh in zawng zawng hal sak vek ila, ding chhuak thei lovin i siam law law ang," an ti a.

Rorehlova chuan a fapa upa ber Aithangvunga nupaia pa, Sanghleia, Lungzarh lai a han pun ta a. Thlahleinga zan chu a lo thleng a, Rorehlova leh Sanghleia chuan Hualngo khawpui, Sialkhaw chu an bei a, Vutan an khawper a bei nghal bawh a. An lai an thah sak a, an in leh buh in zawng zawng an halsak ta vut vut mai bawh a. Tichuan Hualngoho chu Tiau ral lamah an tianchhe chho leh ta a ni.

Hetieng hian Sailo lai Lalula nena an thuthlun kha a fapa chhanah pawh Fanai lai Rorehlova chuan a la bawhzui zel a ni.

CHHIM LEH HMAR INDO

Vuta chuan Buanhmuna kai nghâl a tum ta a, bawhte khawh tûrin bante pawh a sawh tawh a. Mahse chhim lam lai Lalpuithangan a han kai keth a. Vuta chu a thin a rim ta hle mai a, han. beih nghâl mai a tum a. Mahse Lalpuithanga chuan a lo tuar ngam lo va, Chengte-ah a lêt leh ta a. Hlain an phuah ei zui ta a.

Buanhmun pai ang pawm tawh hnu,
Chengte-ah lām ang lêt e,
Lalpuithangema, tîin,

Lalpuithanga chuan a haw ta êm êm mai a, ror-chang a zawng tan ta a. Lalsavunga in hrang ta, Thawmvunga, tiang chang lo chu Vuta khuaah chuan a awm ve a. Sailoho hi an lo fing a, hetih lai hian thah thiang lo vah an lo insiam tawh a, indo pawhin pûmah an tlan lût thin a ni. Lalpuithanga khua ami chu Vuta khuaah chuan pêm tur an awm a. Chumi pêm han hruai tûra han kalte chuan Thawmvunga silai chu an pu chho a. Lalpuithanga chuan a lo hrênsak ta a. Thawmvunga chuan, "Ka pu Vut, nang zawng thah thiang lo i nih hi; Lalpuithanga pêm hruaite khan ka silai an han put a, a tang ta a, min han lak pui teh," tiin a sâwm ta a.

An han kal ta a, Lalpuithanga chuan an lo kal dawn tih a briatin a khuate chu a lo hrilhrê lâwk diam a, Vuttaia chu lalin a hau ang a, a huat phawt chuan thingfaka vuak vak mai tur a ni, a ti a. Lalpuithanga inah chuan Zu an in ta a. Lalpuithanga khuate chuan thingfak an thut vek a; Lalpuithanga chuan

"Buanhmun pai pawm tawh hnu,

Chengte-ah lam ang let e,

Lalpuithang lem a, in ti maw Vutdul," a han ti a.

Vuttaia chu a zam deuh a ni ang, "Lalpuithang lema kan ti hlei nem, Lalpuithang lenna kan ti a lawm," a han ti a. Thawmvunga chuan a tuar ta lo va, a pu Vuta chu a zam deuh niin a hria a, "Ka pu Vut, ka han lam teh ang aw, khawnge ka kawlnam nen lo chuan ka lam thei lo ve. 'Lalpuithang lenna' kan ti hlei nem, 'Lalpuithang lema kan ti a nih kha, a lema lema,' a han ti a. A kawlnam vai chuan a han lam ta a, an sam chhawn leng chu

a chhawk ta thawt thawt rar a; pa lian leh pa te
 an kun ruai ta suau suau mai a ni. A lam, rei
 zel a, a banglaia darkhuang an khai chu a han sa
 thla a, banglai lera silai an dah chu a han pawt
 thla nghal a. Lalpuithanga khuate chuan silai chu
 anrawn man a. Thawmvunga chuan "thlah rawh u"
 a han ti a, an thlah duh loh avangin an kut chu
 mauchang thimin a han thim ta thawt thawt mai
 a. Silai chu a pu a, a chhuak ta a. An mual liam
 tur chu Lalpuithanga khuate chuan anrawn kap
 zui a, mahse an kap fuh lova. Silai rik takah
 chuan indo puan tluk o ni nghal ta mai a ni. Hun
 rei tak chhung an indova. chhim lam lal dangte
 khan Lalpuithanga chu an pui a, Hmarlam lalten
 Vuttaia an pui baw a, a ram pum indo a chhuak
 ta a ni.

Lalpuithangan lallai zar vaw e, sahn lo tiam u,
 Sahn lo tiam la, Laibang kim thlang uamin,
 Chhimtlang lu ngen e,
 Chhimtu khum khum ula, Hmartu khum
 khum ula,

Lallai duh vang.

Lallai duh vangin e, Buanhmun Lalnguauva pa,
 Lallai sang tual tual.

LALVUNGA SIALHMUR LAL AN RUN THU

Vuttaia fapate zing ami Lalvunga chu Sialhmurah
 a lal a. Chutia Chhim leh Hmar indo a lo nih tak
 chuan chhim passittha Chawngbawla hovin Sialhmur
 chu an va run ta a. Khaw hrang hrang tiangval

infin an ni a, hriat pawh an in hre chiang lo nghe nghe a. Sialhmur khaw pasaltha Nghatebaka an tih chu luia a kal hlan a lo ni hlauh va, a lo haw chu a thiarim ta êm êm mai a. "Ka nghate bak hlana ka nupui fanaute in lo suasaam" tiin a um ta a. Chawngbawla hote chu an tlan ta a. A bula tlan tlangval pakhat chuan "Thiana vawiin ni anga Chawngbawla kan ngaih chu maw" a han ti a. Chawngbawla chuan "Nauva, tlan teh mai, vawiin ni chuan Chawngbawla pawh a Bawl thei lo a nih hi" a ti a. Mi huaisen tih takah, remchang a mel ran a. kawng sirah a peng zauh va, thingbul phen atangin Nghatebaka chu a lo kap thlu ta a ni. Chuta tang chuan Vuta chuan hun remchang a melh ve leh ran mai a.

K H A W N G L U N G R U N

Chutih lai chuan Rorehlova fa tlum ber Khawtindala, Pu Pawta an tih mai thin chu. Khuanghlumah zathum khuain a awm a. Tin, Khawnglungah khaw lian leh ropui tak neiin Thuama a lal baw a. Khawnglung hi an hausain an hnianghnar a, chawng leh lâm an uar êm êm baw a. Chutia Sailo leh Sailoho inkara Fanai lal lo tlazep chu an ngaimawh a, Kawlhawk lal Savungan run a rawt ta a. Nakinah chuan Kawlhawk lal chu Khuanghlumah chuan a va kal ta a. Khawtindala tuibur ka theh ang a, chu veleh in man dawn nia," tiin a bote chu a hriih ta a. Nimahsela Khawtindala chuan tuibur a theh khalh ta a, remchang a hmu thei lo a ni ang chu, Khawtindala u thi tawh Aithangyunga nupui Tial-

hatawii, Lungzarh lai fanu, Khawtindala hnena la awm chu an man ta a. Lungzarh chu chingtai chuan khaw ropui leh mi kawihsen tak tak awm-khawmna a ni a. Nakinah chuan Lungzarh khaw chhuak zel Mizorama an rawn awmdan chu kan la chhui leh ang a.

Tunhmaa an thuthlung kha hre reengin Khawtindala chuan Vuta hnena a han thlen ta a. Vuta chuan, "Engatinge, an huatthute in sawi em ni?" a lo ti a. Khawtindala chuan, "Engmah an huatthu kan sawi ka hre lo, keimah mi man tuma lo kal zawk an niin an sawi nghe nghe a, mahse remchang an henu lo a ni ang chu, ka u nupui hi min laksak ta a ni," a ti a. Vuta chuan, "Chuti anih chuan a pa, Lungzarh lai hnena chuan han kal la, han sawi vek rawh," a ti ta a. A Fapa Lalvunga khua Sialhmur kha chhim lam miten an lo va run tawh avang kha remchang en renga awm a lo ni bawk a, Vuta chu a vir vol ta vat a.

Khawtindala chu Lungzarhah chuan a han kal ta a, thil awmdan zawng zawng chu a han sawi ta a. Lungzarh lai chuan Vuta zawh ang chiah bawk kha, "Engatinge, an huatthute in sawi em ni," a lo ti ve leh a. Khawtindala chuan Vuta hnena a sawi ang bawk kha a sawi ve leh a. Lungzarh lai pa chuan a pasalthate chu a han hriih ta a, thil awmdan zawng chu a han hriih ta a. An han hriat chuan amah ai mah chuan a pasalthate chuan an lo hnatpui ta zawk a. Khawnglung run tur chuan an an ta rak mai a ni.

Tunhmaa Vuta leh Lungzarh lai leh Khawtindala chuan Khawnglung run chu an phiar ru ta a.

Khawnglungah khan Fanai in nga an awm ve a. Chungte chu an kheuh ru a, "Chhuak vek rawh u, Khawnglung hi nasa takin ka run dawn e," an ti a. Anni chu an chhuak ta vek a. Thuama hi an phiar vellai hian a lo thi hman tawh a, a fate Lahlleia leh a nu chauh an awm tawh a.

Khawnglung khua chu kulhin a hungsa ang mai hian ramchhiain a hual vek a, kawtchhuah kal mai theihna tur chu khan hnih chauh a awm a, chung kawtchhuah leh lam leh lamah chuan ral an veng tlát a. Han run pawh chu a khirh khan êm êm a. Vuta hote leh Khatindala khuate chu Lungzarh ho nen chuan an thawk ta a. Tuichang kamah an chawl ta hmur mai a. Tahchuan Vuta chuan hotur chan a chang ta a. "Khai aw le, Lungzarh pasaltheate hi englai mehin in tlan tih kan bre ngai lo. Keini pawh kan zam lo ve. Kan ute nupui mantu chu i han nuai sawm vek teh ang aw le," a ti a, an thawk chho ta a.

Fanai chhông an kheuh chhuahte khân rem-châng an lo hria a, khâm pang hmun khatah hian ar lei an lo dawh a. Chuta tang chuan hruiin an uai kai ta vek a. "Zawlbuk bei, in che hmasa ber ang" tiin Vuta chuan ral a rei a. Khawnglungcho chu inring hek lo, Zawlbuk pawmpual khatin silai an chhuang sa a, tiangvâlho chu thingnawi têlin an zu-dông tho ta a, "Khawnglung tiangvâlin thawh inhai a lâwm le, tho rawh u" an zuk ti ta a. An kâp ta chiam mai a, zawlbuk hnuaiah chuan thisen a luang ta ngut ngut mai a. A theih ang angin Khawnglungcho pawh chu an tang ve a, mahse an

chawng men kham muttui lai tak a lo ni hawk a, ten yak ngaihaa an hre lo a ni ber e. Group thum-ah Lusei, Fanai leh Pawih Group-ah an inthen a.

Tichuan Lal in thleng hmasa ber Fanaiho Group chu an lo kal ta a. Lalhleia te nufa kha pûmah an lo tlan lut tawh a. Man an va tum a, mahse Lalhleia nu chuan, "Lalhleia nu ka ni e" a lo ti thua a. Fanaiho chu Sailoho nêna lo inkawp reng an nih avângin Sailo lal pûm in-a lût tawh chu an man duh ta lo va, an kalsan leh ta mai a. Sailo lal Vuta khuat an lo thawk ve leh a, man an han tum a. "Lalhleia nu ka ni e," a lo ti leh a. Anni pawh chuan an kalsan ve leh mai a. Pawiho Group Lungzarh pasaltha ho kha an lo thleng ve leh a, Lalhleia nu chuan, "Lalhleia nu ka ni e, a lo ti leh a. "Lalnu man turin alâwm hei leh chen kan lo kal" an ti ta mai a, an hnûk chhuak ta dâwr dâwr mai a. Khawlaiah chuan uisen râwl nên inkahna silai ri kârah an kal chhuahpui ta a iii.

Chutia an rûn zo chu an han inhâwrkhâwm ta a. Vuta chuan Sailo lal meuh han man chu a rilru a na deuh a ni ang chu "Lalhleia te nufa hi Len (Lontlang) ðm chu liampui lo ula, ka hnênah awm sela" a han ti a. Mahse pawh pasaltha mantu chuan, "Vutdal, ka sal man chungah thu i nei ang maw, f paw ka kheh ang e," a ti ta mai a. Vuta chuan, "Anih le, inthe thu le," a ti ta a. Khatia Vutan an thlavang a lo hauk tik siah chuan a rilru a na lutuk ang e, an ti a. "Anih leh a fa hi nanging awmpui la, keiniu a nu kan hawn ang e," an ti ta a. Lalhleia chu a puitlin thlengin Vuta hnênah a qwas ta a ni. A nu pawh chu a han tlan leh tho va,

a mantu pa kha, "Kawtchhuiahah min zu thlah rawh," an ti a, tahchuan an that a, an tlan haw ta a; "Kawlpuì ka khêng thla," an ti a ni:

Hetia Khawnglung khua hi an sawisak nasat êm avângin Hmâr lam lal chuan chak zawkah an ingai ta a. Mahse Khawnglung rûn tute hi Vuta khuate chauh an ni lo va, Fanaiho leh Lungzarhhote nêan an ni a. Khawnglung ho pawhin hetiangin hla an puah nghe rghe a ni.

Hrum sâwm lo lian pal ang ka dang zo lo.

Khawnglung naufa lênglêi chawnbânah an kai e,"

tiin. Hemi aţang hian chhin lam Sailo lalte leh Fanai lalte inkârah chuan ingeih lohna a kal chho ta zêl a. Chu ingeih lohna chuan Zobjaka leh Lalsailova Lunglêng tlang inchuh thîngin District Council lo awm taka lal ban thleng khân a awchho a. Chu chu a hnu lamah hian kan la chhui zui leh ang a.

Khawnglung rûnah hian Lungzarhho hian sal man an ngah êm êm ni âwmin an sawi a. Mizo thawnthu hmingthang tak pakhat Chala leh Thanghniangi pawh hi Khawnglung rûn aţanga lo chhuak a ni. Thangi hi Lungzarhho chuan an man ta daih mai a, Chala lunglêng chu a awm hleih theih ta lo va, amah chuan a rûkin Thangi lam tur chuan Phai ramah a kal ta a. Thangi chu amah chauh hian a lo feh a, a lunglêng chu ti hian a lo zai a.

"Ka lungdi khân min lo ngai maw, min la hawi ve maw tiin. Chalan a hla sak chu a han hriat chuan hla bawkin ti hian a han chhâng ve ta a.

"Ka la ngai che, ka la hawi ve che,

Ka rawn zawng che, mi tukram lovah" tiin
 Vau aţang chuan a zuang chhuak ngħal a. Thangi
 chu a hruai a, a hawpui ta vang vang mai a ni.
 Chalan Thangi a han lam lehna tak hi, Pawih-in
 tlang an biak ni a lo ni kher a. Thangi hi amah
 chhuah hian lo lamah a lo feh a ni.

An hawn kawngah chuan Tiau lui a lo lian ěm
 ěm mai a. Chala chuan, "Min pawm tlat la, ka
 hleuh ang e," a ti a. Thangi chuan a pawm chu
 a thiah palh a, tuijah a tia ta a. Chala chuan a
 chhan hleih theih tak loh avangin, hrilhai tak leh
 lungngai ěm ěmin a chhuak a, a haw ta a. In a
 han thien chuan zu an lo zuk a. Mahse a io thei
 hauh lo mai a. Hlain hetiang hian a phuah ta
 hial a.

"Ka lungdi e, Tiau lui a chan chuan,
 Chawltui ning zu ka dawn thiam lo ve" tiin.

Tin, tun hma lam chuan zawlbukah hian awkpa-
 ka (Zawibuk aţanga chhuah theihna) an nei ngai
 lo va. Khawnglung tlangval ho zawlbuka riakte
 chuan chhuahna an neih loh avanga an tuarzia chu
 hrilhak a lo ni ta a. Chumi aţang chuan Zawlb-
 bukah hian awkpaka an siam ta ziah a ni.

Khawnglung run hi a ropui leh rapthlak ang
 ngelin Mizo History-a thil pawimawh leh hrin
 chhuah eng engemaw nei tham a lo ni hial reng
 a ni. Pawiboh ina Chala leh Thangi hia an sawi dan.

Thangi - "Tuahtuia u, Tuahtinlala u,
 Khawilal an hian min han ngai ve maw"

Chala - "Ka ngai ber che, ka xui lei Siati,
 Ka rawn zawng zel che, mi tukram lovah"

KHAWNGLUNG RUN HNUA FANAI KAL ZEL DAN

Kan sawi tawh ang khian Khawnglung rûnah hian Vuta khuate leh Lungzarh pasal̃thate leh Fanai hote an tang tlang kha a ni a. Vuta hote leh Lungzarh hote an han tin tak hnu khan Khawtindala khuate chu Khuanghlumah khan an awm a nuam ta lo va. Keltanah kai an tum a, bawk an khawh a; mahse, chhim lam lalte khan an kai khalh teh ta a. Tichuan Fanai ho chu tang ang maiin Khuanghlumah chuan Sailo ho karah chuan an awm ta a. Chutia an awm chu hmar lam lai ropui tak mai Vanhnuailiana, Tualte vanglai in 1700 lai neitu chuan a rawn hrui chhuak ta a; silai 30 an rawn pu a, chutih lai hun chuan silai 30 ken chu tam tak a ni. Rorehlova leh Lallula inkara thuthlung kha an la hre rengin an chhunzawm lehna a ni. Tichuan Mualcheng khi an hel nuai a, tahchuan Khawtindala hote chu an awm ta a, Vanhnuailiana chuan buhte pawh a pe vek a. Mualchenga an awm lai hian Aithangvunga fapa Dokhama, Fanai mi huaisen tak mai sai hliam chu Vuta fapa, Lalvunga khuaten an lo tlak khalh a, a sa an la chan a. Dokhama chuan, "Engtiziange kan sa min lo tlak khalh chu le, in rilte hi fei hmawrah ka zem lek luk mai tur a nia," a ti a, a chhuhsak ta a, chumi hmun chu "Sailulak" an ti ta nghe nghe a ni.

Khawtindala te chu Mualcheng atang chuan Hlingvawm lamah an chho a, Hlingvawm a an awm lai hian an Sai sa inchuh kha kut lai a ni a, chuangio Saikuti hmingah pawh hian Saikuti an sa ta a ni. Thingsaiah an lo phei zel a. Thingsaiah chuan an awm khawm ta rih a. Tichuan Thingsaia

an awm lai chuan Kualsawia fapa Nochhuma nupui tur an zawng ta a. Ngun takin an ngaihtuah a, rilru sei takin hun kal tawhte ngaihtuah chung leh hmalam hun zel tur dawn velin an ngaihtuah a.

Fanai ho hi Pawiho nena bulbal taka lo awm thin, do an neih pawha tangtlang zel thin an lo ni tawh a. Tin, Pawiho (Thlantlangho) hi a tam pawh an tamin an huaisen baw, naki hun han thlir pawhin bul leh bala in sram ngheh deuh deuh zel hi hmelma leh do neihte lakah pawh tanpuitu tha ni zel turin an ngai baw a. Chuvangin thlantlang lal Zahuata fanu Darbilhi hi Nochhuma nupui chuan nei nger ila a tha ber ang an ti ta a. Palai an tir a, an han be ta a ni.

Nochhuma nupui atana an han hruai chuan Thingsai an rawn thlen ta a. Darbilhi chu a thlen in atanga Nochhuma ina a lawi tur chu a chhung ten kawngtluaniin puan an phah a, chung puan an phah chungah chuan Darbilhi chu a kal zel a. A kal san apiang chu Nochhuma chhungte chuan an lo hlip ve zel a. An puan hlihte chu an nei nghal zel a, Puan pawh Darbilhi te chhung hian an phah tam ngiang awm e. Heng puan phah hi puan par kai an ti a. Darbilhi pa Zahuata, Thlantlang lal hi mi ropui leh hausa kai. khua leh tur ngah tak a ni reng a. A pasalthate an huaiin an tam tham baw a, Sailo lalte pawhin Thlantlang lal an han run thu hi hriat a ni lo. Vandua hian Bungkhua a run a, chumi hnuin Falam a run leh a, ani pawh hian Thlantlang a run thu kan hre lo.

Hetih lai hian Saikuti hlaphuah thiam tak mai a awm a, Sailo Rolura thlahte ti hian hlain a phuah ta a.

"Piallei thuah riat tlangah zuk thlir ila,
 Rolura chawilal ruma hian e," tiin.

An lalnu Darbilhi chuan "Rolura thlahte kan va
 chawimawi nasa awm ve" a ti a. Saikuti chuan a
 pi Darbilhi chu lawm lovin a hria a, ti hian hlain
 a han ti leh a.

"Saikhaw tlangah lallai a zing dawn e;

Chhimthlang naufa banah kai i, kan runpui mawiin."
 Tichuan Darbilhi chu a lawm ta em em a, an Kawl
 puan tial, thul amava phawrh a Saikuti chu ava pe
 a, puan churn a khuh ta thawk a. Saikuti chuan
 hlain ti hian an phuah leh a.

"Kawlingo angin ka chang ka zar ange.

Lallinabuk dun kawla bilapuan a tial min hlan
 e" tiin.

Thingsai atanga Muallianpui ram ruak ngaw
 duh mai chu a han thlir a. Saikuti chuan ti hian
 a han phuah ta a.

Ka han thlira Muallianpui khan tlang a dum
 dur e,

Than duh val zawng lai lai chhawn nen kai nan
 a tha e," tiin.

Chu hla chuan mi rilru a chawh phur a, tichuan
 Muallianpui kai an rel ta a; Zuangva bawkah No-
 chhuma hovin in 30 an kai ta a, beta an awm hi
 Lakhei ho khan an rawn run ta a, "Zuangva bawh
 run," kan tih tak hi a ni.

Khawtindala te chu Lunglenga 'Pawta hmun' an
 tih takah hian an kai chhova; in 300 laiin an awm
 a ni awm e. Chuta tangin Thingsaiah bawh an chho

leh a; Thingsai aţang hian Zahau remna thu pawh an buatsaih a ni.

Pu Nochhuma chu Zuangva bâwk aţang chuan Muallianpuiah Thingsaiho nen an kai a, Lakherin an run avang chuan a thinrim em em mai a. Darzovah ka kai ang a, tichuan Lakher (Zo)-ah chhawn ka zawng ang, a ti a. Tichuan Darzo lamah chuan a kai ta a ni.

Darzo khua hi a hming lo chhuahna chhan chu hetiang hi a ni: Tunhmaa Darzo tih a awm hma chuan hruipui a tam em avangin 'Hruipui zo' te an ti mai thina. Chhimlam mi Zahrawka ho ramchhuakin Darzo khaw hmun hmar lam, tuna Vatea lui an tih hnarah hian sai tluangah darbu an chhar a; chuta ţang chuan Darzo an ti ta a ni.

THANGHLIANGA RAWT THU

Ziaktu thenkhat chuan Thlanrâwt râwt leh Thanghlianga râwt hi an sawi pawlh thin a, mahse hun bran daih ami a ni a. Thanghlianga râwt hi chu vailen hma lawk kha a ni tawh a, a mah hi pasaltha hmingthang, Halkha lai a ni a. A ralrel aw ri chu 'Ramar daw daw lâk ang lauh lauh a ni, an ti thin. A huaisen em avangin Thlanrawn rawt hnu daih tawhah khân a hovin Luseiho hnênah chuan chhiah an zuk khawn bran leh ta a. Luseiho chuan an lo hlau si a, chhiah chu an khawn hlawhtling thei leh ta hle mai a, chutianga a kal vênnaah chuan Lungmawikhawpasaltha Kawikawih-a nu leh pa pawh a thahsak a, chhiah a rawn khawn

nawn leh chuan Kawlkawlha hnênah chuan, "Kawlkawlh na nu thattu keimah si, na pa thattu keimah si, sawntlung pawnga vakul chang nêñ kan her liao kha, na nghâl maw," a han ti thin a. Kawlkawlha chuan, "Ka hre blei nem mawle," a ti nem duai duai thin a. Chutia chhiah a khawn kum tin mai tak avang chuan Luseiho chuan rawt dan tûñ an ngaihtuah leh ta a. Kawlkawlha chu 'Hei i nu leh pa thattu a ni a, i tum ngam ang em?' an ti a. Kawlkawlha chuan "Tum ngam ang, a ti ta a.

Heta rawt an tum hian Thanghlianga hian a hote a hruai tam vak lova, sa tui hawpah a fapa nau-pang tê a hruai ve a. An kal dâwn chuan a nupui-in bruai a phal lova. "Râl lakah i hloh palh ang nge," a ti tlat a. Mahse Thanghlianga chuan, "Paw-piin a note a thlah ngai em ni?" a ti a. Lung-mawi khua chuan Thanghlianga chu zu an zûk a. a rôkin an silai bengthlengah chuan tui an chhâk huh vek a. An han mu kha Kawlkawlha chuan Thanghlianga mutna kha a chhinchiah ta khiu a, dawhthleng lukhama mu hi a ni a. Mahse a lum êm mai tiin a kianga mu chu a puan sin lai chu a thuah a, kawmchârah a lo insawn daih mai a. An mu reh ta ang maw tih chuan Kawlkawlha chu a tho va, a vuak tâk vak mai a. Thanghlianga "Keimah Kawlkawlha ka nih hi i hria em," a han ti a. Chuveleh Thanghlianga chu kawmchâra a mu chu a thova, "Keimah Thanghlianga vanhnuaitbanga ka thi ngai love," tih pah chuan kawmchâr tukverhah a zuang chhuak a. A hrênah an man zui a, a hren chu a chat hmawk a. A vâñneihzia chu a zu zuangthla kha Sêr bukah a zuangthla a, mahse

serhling pakhat mahin a chhun lo a ni an ti. A ral tlâng aţang chuan arawn au va, "That hlah u, that hlah u, meithal na duh maw, chhawn liang lung ra duh maw," arawn ti a. Chu, a fapa a la awm a nih dâwn chu tiin mei an han chhêm êng a. A fapa Hrantlinga chu khumnuaiah a lo tawm a, feiin an vit rak ta tuar tuar mai a. Thanghliang, i fapa-in sa tuihâng a la hawp kham lo, lo nghâk rawh," an han tiel a, an chhun hlum ta a.

A han haw chu a nupui chuan, Thanghliang, khawiah nge i fapa chu," a lo ti a. Ralin an that a ti a, A nupui thinrim chuan a puanfên chung ber chu a hlip a, "Pawpi-in a no a thlauh ngai lo i ti a ni lawm ni" tih pah chuan a puanfen chuan a hêm tal thuai thuai mai a. I fapa phuba i lâk hma chuan ka bulah i mu thei tawh lovang," a ti a. A fapa sûnna hla chu ti hian a sa thin a.

'Ka fapa Hrantling an thah e, khuazal-rawl ai mawh duhte, duhte' tiin a ţap lam der der thin a.

Thanghlianga chu phuba la tur chuan a chhuak thla ta a. Mahse chumi ţum chuan a hlawchham a, Sele ki ţha tak mai arawn kap a, tlang arawn tliir a, milu arawn hawn loh avang chuan a nupui chu a la lungawi chuang lo va, a puanfen chuan a lo hem leh thuai thuai mai a. A tum hnihnaah chuan Thanghlianga chuan an khaw pasalţha Taikulha a hruai ta a, chumi ţum chuan phuba chu an zu la ta a, milu anrawn hawn tak avangin a nupui pawh chu a lungawi ta a, ti hian a ti ta a ni —

"Thanghliang thi thei lo ve,
Taikulh vanhnuaithang,
Ai maw, dub te, duhte."

Thanghlianga khan a silai kha a tlansan a, silai seipui mai, awlan aja hian "Parangpa" an tih mai hi a ni a. A silai enkawl ngunzia an sawinaah chuan a tun dawn pawh hian hnah a dak ziah a ni an ti thin. Chu chu Thiltlang lalin a nei a. Hruipui Lal fanu Chhimtawni nupuah an neih tumin Thanghlianga silai chu manah an pe a ni. 1935-a silai hmuh tura ka kal tumin, "Her hi Thanghlianga silai a nih hi" an ti a. Lunglei pisa tualah kan en lai lai hlawn a ni.

A fapa pumtek (thi tial biel hian pui pui) chu Thiltlang lal chuan a kawl reng a; a upa Chawngberha leh Chawngkhara zuar turin an chhuak a. S. Vanlaiphai an thlenpui a, mahse "Pawh lal thi a ni a, an duh ngawt ang, amaherawhchu in finkkur loh chuan damin in chhuak lo path ang e," tiin S. Vanlaiphaja Saituma paten an lo hrith a. Kal zel ngam lovin an hawpui leh ta a ni. A zuartu Pu Chawngkhara ka atang ngeia heng thute hi ka dawn a ni.

PHUNHNAWMA CHANCHIN

Phunhnawma hi Tlangchhan hnam a ni a, Halkha bul Kuhchhah khua a ni a, mi ramvachal tak mai a ni a. Khawthlang lamah hian Vanlaiphai a awm tih a hria a, khawthlang lamah a lo chhuk a Sangau khua hi sa tamna ram tak a ni a, thlang arawn tla a, pawihah chuan thlang tla hmasa ber a ni a. Ramvachal tak a nih avangin khuaah pawh riak meuh lovin ramhnuaiah sa tamna hmun

deuh tawhah chuan a chen chilh tlat thin a. Sangau hi sa tamna tihna a ni a, chet tlatna berah hmang a. Sangau hi Phunhnawma hian a hming a lo sak a ni nghe nghe a. A ram vak vel chuan tuna Lungpuitlanga lungpui lian pui hi a han hmu a, chu lungpui chu in aia lian daih, sang tak hi a ni a. Sakhuah a be ta a. Ar nak (Ar hang) kengin a be thin a, chutianga a biak thin avangin 'Phunhnawma lungpui' tih a lo ni ta a. Tin, Vanlaiphai ramte hi ramvah nana hmangin a tei velna ber a ni bawk a. Chuvangin tunhma chuan Chhim Vanlaiphai ti lovin Phunhnawma Vanlaiphai tih a ni thin a. Vanlaiphai ram hi hetiang a chet tlatna ram a nihzia pawh blaah pawh hetiangin tun thlengin an la sa thin.

Zalte chawihchin funktiial leh siang meithal he, Ai her tawn-ak Vanlaiphai ram.

Tin, a fate nupui dil turin Vuangtuah a kal ta a. Vuangtu nula a va hmuh chu a hmel a tha a ti hle a, a fate nupuia han dil chu a ui deuh a ni ang chu, keipawh hi nupui nei lo ka ni a, ka fate nge in duh keimah a ti a. Anni chuan, duh tihah chuan nang chu hming lo nei tawh i ni a, kan duh zawk ang che chu, an ti a. Ama nupuiah chuan a nei ta zawk a. Ani chu Vuangtu lamah chuan a chho leh ta a, a fapa Semlala chu Lungtian tlang din turin a kal a, khua a siam ta a. Semlala chuan Dokulha farnu nupuiah a nei a. Fapa a neih loh avangin Dokulha te lam hian tlang an chang ta zawk a ni,

Tin, Semlala nau Chhiahhmungan Cheural tlang a din ve a. Chhiahhmunga fapa chu Saithawna a ni a. Saithawna fapa chu Khawhupa a ni a, Khaw-

hupa hun chu lai banin a nang ta a ni.

Dokulhate chhung hi Chinzah an ni a, mi fel tak an ni a. Mualcheng Lalbuta in zathum lai nei a a awm lai pawhin Lalbuta chuan Dokulha unaupa Thanthuama chu a khuaah veng neiin a awmtir nghe nghe a. Sailo lalte leh pawl lalte inkar thu sawi feltuah a hmang a ni.

Vanlaiphai awmzia hi tlang leh tlang kara zawl zau tawh tak awm, sih tam tak awm hi a ni a. Chutiang chu sain an duh em em thin a. Phunhnawma Vanlaiphai pawh hi kan sawi tak ang hmun hi a ni a. Hmar bialah Vanlaiphai pakhat a awm bawh a, chu chu Chhura Vanlaiphai an ti thin a. Phunhnawma Vanlaiphai ai hian a zawl zau zawh a. Zawh kin chinte hi phul hnimin a khuh 'uk thin a, chungah chuan sa chi hrang hrang an tla thin a. Chung sate chu kah tumim phul chu an hal a, sa chu a khanah an lo chang a. a lo tlan chhuak chu an lo kap thin a ni. Chutianga phul an hal chu 'chhang hal' an ti thin a.

Vawikhat pawh Lalbuta Mualcheng lai in zathum neia a awm laiin Pualkhawia chu Bualpui atingin tam tlan turin Mualchengah chuan a kal ta a. Chutia a han kal lai chuan a vel khuate pawh sawm khawma chang an lo hal lai a ni a, selete, sazukte, an kap a. Henglai hmun hi pawl hlaah pawh:

Vanlaiphai leh Puruntlang khi hei hawi ti u,
Mi nunnem pa hreutlang zul nak, tiin an phuah a ni.

Vanlaiphai aia zawl zau zawh hi "Champhai" tiin an vuah thin a. Chu chu tuna Champhai khua awmna phul zawl zau khi a ni. Tin, Vanlaiphai leh

Champhai te aia zawl zau leh zawk a awm a, a hmingah "Chamdur" a ni a. Hei hi chu zawl zau, ngaw leh lui tuite pawh luanna ram hmun a ni. Chhim thlang lama kan zawl neih zau pawh hi, Chamdur kan tih chu a ni. Chung Chamdur te aia la zau zawk chu 'Phaipui' tih an ni a, Manipur Phaipui angte bi a ni.

PUALKHAWIA CHANCHIN

Pu Pualkhawia hi a hming tha chu Thangdailova a ni a. A pa hi Pu Khuanga an ti mai thin a. Aizawl thlang lama an awm laiin Lenchungho nen an indo va, (heng hun lai hian silai a la awm loh avangin fei hi an indona hmanrua tha ber chu a ni a). Chun i tum chuan an dote fei lak sak a umbotu zinga pakhat a ni a. A pa pawh hi mi luhlul leh mi huai pakhat chu a ni ve reng a ni.

Vawikhat pawh Zahau ral hlauh laiin buh seng zawh lam hi chuan tui a kai theih tawh avangin miten lo lamah a huho lo hi chuan an kal tawh ngai lo va. Ani Pu Khuanga erawh hi chu tuma hriat lohvin vaithang a lo riah niin, a bo ve, tiin a khuain an zawng a, chutia an zawng tur meichher chhi chuah chuah chu thlam atangin a lo hmu a, meichher a chhi a, a lo va inlan a. Mipui chuan, 'E khai, a ni bi mi luhlul tih takah amahin sazu a lo zu riah zu nia,' an ti a, an haw san leh ta a. Chutianga mi huai leh hlauh nei lo hi a ni ve reng reng a, Pualkhawia pawh hian amah hi a chhun nlin an hria a ni,

Vutan chhak a nawr hian a pa hian a hruai chho ve zel a. Vuta lai lai hian sahuai tlak nikhua atangin Pu Pualkhawia hi a hming a lo lang tan ta a ni. Chunglai chuan sakei huai hi mite hlauh ber a ni a. Tumah mahnia feh leh riak ngam an awm lo va. A hu hova inlawmin an awm a. Chungah pawh chuan an lawm hmasir leh hawng hnuhnung te chu a sehin an kim leh ta lo tih hi a ni fo mai a. Silaite inchhawpin awm mah se mi an ralti em em reng a ni. Heng hun miin an hlauh em em lai hian a ni hi a hnuhnung leh a vau sirah atangin nunauten an thlamuanpui ber a ni tan a.

Chutianga sakei huai a tlak thin avangin sakei huai tihlum tumin lai leh upaho hian an buaipui fo thin a. Heng an hual thinte hian, ama saw dan-in mite chuan min tihchhan tak mai hian ka kiang an lo thlen hian, vawiin chu a tlan tlan aw le, ti te hian hual an rawn hrut ve a. Mahse hual chhunga keipui hiam dar tlang nawh ang rut ruta a han hram hi chuan an lo tlanche leh thin a.

Vawikhat an hual leh chuan thingnawi fawm ho an hnawhchhuahtir a. Mahse vawi thum lai a rawn bawh darh a, upa hovin vawiin kan sahual hi naupang hnawhchhuah mi a ni love. tlangval ho lut rawh u, an ti a. Tumah lut ngam an awm lo va, a silai a dah a, Pu Pualkhawia chu kawlnham nen a lut a. (hual chhungah hian silai luhpui phal a ni lo va) Fimkhur taka lutin a hawi vel zel a, thingluang lian pui mai phenah hian a lo awm a, a thawm a hriat chuan a lo zuang chho va, chem chuan a lo sat a, vawi thum rawl nen a rawn zuang chho va, a hrei batah Pualkhawia chuan lo

sat zel a. A lua a sah chuan a thi thuai ang tih chu a hria a, mahse a lu vun chu sahmimah a duh avangin a luah chuan a sat lova. Mahse a vanneih a siamin a cherang thei ta lova.

Chutia huk nen an inbeih lai chuan upaho chuan, inthian chu va pui ta che u, an ti a. Mahse tumah chu an lokal chuang lo va, a huk a reh chuan, a seh hlum ta a nih chu, te an ti a. Mahse lokal rawh u, a thi ta e, tiin Pualkhawia chu a lo au va, tak tak maw, min tihder a ni lo maw an rawn ti a. Engahnge dawtte chu ka han sawi ang lokal mai rawh u a ti a, an lokal chuan a lu chu a lo tan a, a lo thut chilh a, a mei chu kawlnâm pai hnam atan an rawn inchuh ta laih laih mai a.

Chumi zan a leng chhuak chu a kal tumna apiangah wawin Pualkhawia huaizia chu tuma luh-chhuah ngam lovah amah chauh vin a lutin a kawlnâmio a sathlum thak mai a, upa ten va chhan rawn u han tih pawhin lut ngam reng reng zu awm lo va, tih thu an lo sawi zel a, chuang chuan leng lovin, zawlbukah a hawng a, a mu ta mai a.

Tin, vawikhat chu hmar khawchhakah sawn sairam an chhuak a, sai chal deuh mai hi a hliam a, saikhum tiauvah a lut ta tlat mai a, helai rama lut hi chu tun hma chuan an um lut ngam ngai lo va, a ram a zawl zau va, mihring tan phen tur a awm si loh avangin. Mahse a sa hliam kha a ngho a tha si a, a ui em mai a. Thiante tel lovin a um lut a, vawi thum lai chu a va kap leh a. Mahse a rawn bei let ve nasa si a, silai mu a nei

tawh lo nen, a thian ten an rawn umpui ngam bawh tawh si lo va, kaphlum lo chuan a kir ve leh ta a. Chu lo pawh chu an sai ram chhuahna hmunah vawiin chu mahni duh duhnaah i kal phawt mai teh ang u, an ti hlawm a. Ani chu saitluang lian tak hi a va zawh, a tahchuan keipui lian tak a va hmu a, a han hmuh chuan a lo bawh per duai mai a, a lu chu lawk bur mai leh mei phut ngauh ngauh hian a hmu a. Silai kau chung zel chuan a hnungtawh a, bukah a zu kal a. Thian pakhat chu a lo chhuak ve hman lo va, kan thiante chu an hla tawh ang em han au kir leh teh khai a ti a, an ko hlawm a. Anni chuan engtiziange ni ta an ti a. Ani chuan vawiin ka sapui hmuh dan a tha lo ve, vak chhuak lovin i awm mai teh ang u, a ti a tumah an vak chhuak ta lova.

Tlaiah chuan an buk kiang luih chuan zing chawhmeh tur aite an han dap hlawm a, a chhakta ber kha keipui chuan a rawn bawh ta thut mai a, a thiante chuan khi, khi, khi, an ti a. Engnge ni ta le, a ti a, an thianpa chu sakei chuan a lo seh reng hi a lo ni a. Bukah silai lain thiante an tlan lai chuan a ni chuan a lo um pheih a, a luah a hmuam a, a kapka lakah a dah a, a meih a zial kang a, a kal tha thei bik lo va. Lunga han chhut a tum meuh chuan chhut a ngam bik lo va, a kal zel a, phaiphukah a zuang lut a, lung chuan a deng zui ta a, a thiante silai la chu an lo thleng ta a. Khawinge ka silai in lo keng em a ti a, mahse a thiante chuan keng lo an ti a. A zuan luhna chu a hrilh a, a silai la chuan buk lamah a tlan ve ta thung a.

Mahse a kal chhung chuan a thiante chuan a zuan luhna a kawhhmuh kha an lo la hre thei lo va, a zu thlen chuan sapui zuan luhnaah khan a silai a kap phei a a zuang lut ve nghal a, an thianpa banpuam chu a zu rap nawk mai a, a lo la che talh talh a, lunga ka vawm khan a lo thlah a ni ang chu, a ti a ni. A thiante hnenah chuan e, hei heta hi kan thianpa chu a lo dah a, tiin a ruang chu an han la a. Khua a thim chu a ni ta mai si a, a thiante chuan zawнна hruì tur chu an zawng hmu zo leh ta lo va, hruì zawng chuan a han kal phei leh a. Tleirawl pakhat hian a zui a, hruì chu a lo inphan tuak mai si a. Tichuan bûk-ah chuan an zawn chho ta a. Thing lah chu an lo la fawm tam si lo va, zanlaiah chuan an tuah zo ta mai a.

Thingfawm chu a lo ngai leh ta tlat mai a, sakei lah chuan a vel reng mai si a, thingfawm tur chuan an han chhuak leh ta a, tleirawl pakhat bawh chuan a zui chhuak leh a, mahse an tuah zo leh ta mai si a, An thian pakhat chuan khua pawh a var dawn tawh ang chemfawng hi i tuah mai ang u, a ti a. Chu em chu maw tiin thing chu an fawm leh a, tleirawl pakhat bawh chuan a zui leh thin a. Chumi an tuah zawh chuan khua pawh a lo var tan ta a. Sapui pawh chuan thawm a nei ta lo va. Tun hnua a sawi thinnaah chuan khami tum tleirawl kha a huai nge ni ang a, a dawì zawk aw ? mi dang reng rengin min zui ngai si lo a, tiin a sawi thin.

Vawikhat Doruma pa, Thatchuailova hova an ramchhuah chuan Pu Thatchuailova chuan nghalrual sum 4 lek te hi a kap a. An buk chu chhawh hian

an insawh hual phui tlat a, an sa chhum a so tih chuan sapuiin an buk chu a rawn hel tan ta a. Chaw pawh chu ei that theih a ni lo va, an buk lah chu a kelchal pal nawk puar zut zut thin a. Pu Pualkhawia thinrim chuan hetia chaw ei tha thei lo, mu tha thei lova awm reng mai chu ka kap mai dawn e, a ti ta a. Mahse upaho chuan sapui hliam lo chu zah a ngai ang an ti tlat a, kah an awih ta lo va, a thawm a reh chuan khua a var chu a ni ta mai a. Upaho chuan, Ekhai ! i hawng mai ang u, kan tluang lo vang e, hei hi kan chantawh tura Pathian ruat a ni ang tiin an haw ta nghal a.

Chumiah chuan Pu Pualkhawia chu a hnunung ber a, lungte a rap hruai a, a'n tlu khat a, a thiante chuan a lam hawi chuan silai an rawn lek dial a, sapuiin a bei emaw an ti a. Ekhai, thiante chuan min tlansan dawn loh hi a ti a ni.

Pu Pualkhawia hi a huai em avangin a pain hmar lam sapui beih thinna ramah chuan awmpui mi niin a hre lo va, Fanai lamah a pempui ta a.

Heti taka huai hi ni mah sela, sa chu a kap lo va, mahse a kah lohna chhan ni awma a sawi danin: a mangah sa khâl hmang la, in chungah i rawh dawn nia an ti a. In chungah rawh tura an tih chuan Pualkhawia chuan "A kang ang," a ti a. Mahse, lasi ho chuan "Kang lo vang, kan veng dawn alawm," an ti a. Vawk ka hmu lo vang a ti leh zel a. Lasiho chuan veng leh lamah va kal la, i duh phawt chuan i tan kan ruat a ni, an hnial lo vang, an ti a. A dik leh dik loh fiah nan veng leh lamah chuan vawk chu a va zawng ta a, a va

hmu ta ngei mai a, a manga an hrilh ang chuan, nanga tan chuan he kan vawk hi a lasi siam tha ber a ni a, i duh leh duh loh a ni mai ang chu, midang tan chuan kan lo phal tawh lo a ni a, an lo ti a.

A manga sawi anga vawk a va hmuh leh zel si avang chuan a chhungte hnenah a sawi ta a, mahse a nuhrwn Dartinkuali chuan, nanga mang tehlul chu a dik lo vang, in i tikang ughe nghe ang a ti a, a phal ta lo va.

A zan leh a mangah chuan zawl zau pui mai ah hian sa a lo ding tlim hmur mai a, kau thu zawm la chuan heng sa zawng zawng hi i ta tur a ni na a le, mahse i zawm loh avangin heng hi pakhat mah i ta tur a awm lo va, an tih zawh veleh chuan an lo bo ta duak a. Mahse sarah i thi lo vang an ti a, a thil hmuh hi zel ang deuh a ni.

Heti ang avang hian huaisen teh mahse sa lam chu a kap lo a ni. Hetiangin a pain sahuai lamah thih hlauhpuin Fanai ramah pem pui mahsela, a aia hlauhawm zawk zahau dona ramah a va awm leh ta tho va, heng an indonaah hian a huaisen zia chu a hriat theih a ni.

Zahau nen an lo indo avangin tel loh theih a ni leh ta si lo va, a bei turin Rawlralin an chho leh ta a. Vairothanga leh Lianchhuma nen an pathumin an kal a, mi lokal lan theihna thui lai takah an lo thli a, an lai ho panga lai an lo kal a, an pathum chuan tum an insem a, Vaia nang kap hmasa ber la tiin tum an lo insem diam a. An lokal chu Vairothanga chuan a kap ta lo va, kap hmasa tura an tihin a kap ta si lo va, an chhuah ta a ni.

Pu Pualkhawia chuan, engatinge Vaia i kah loh ? tiin a zawt a. Ka tum kha fei keng a ni si a, ka silai a tlawh hlauh chuan, kan inhnai si a, a feiin min khawh let leh hlauh ka hlau a ni, a ti a. A, i va ti dik lo em, hetiang hun tha leh rem hi kan hmu leh tawh dawn em ni ? i va sual em, tiin a hau va a ni.

Nakin deuhvah chuan Dokhenga ho pathum an lokal leh a, tah chuan Pualkhawia chuan tun tum chu keiin silai pu saw ka tum ang a, ka kap hmasa ber tawh ang e, a ti a. An lokal chu tui kiangah chuan an chawl ta sat a, a han kap ta a. An kah veleh chuan Vairothanga len Lianchhuma chu an tlanchhia a. Pualkhawia crawh chu a zuang chhuak nghal a, an kah lu chu a tan a, silai a la a, a thianta lokal leh chuan a lo la fel der tawh a. Dokhenga crawh chu a malte chauh a thiah avangin a lo la nung a, tin, chumi lo, tleirawl pawh kha kah fuh ni lo mahse a thakhurin a tlan thei lo va, a la lang reng a, sawng saw va that ve rawh u, a lo ti a. Dokhenga chuan, "Min that suh u, do kan ni lo ve, tiin chhia chhamin, dawt ka sawi chuan ni leh thlain min tlak pui rawh se tiin vanni chhalin chhia a chham a. In chem kan chhim a ni mai e, engmah a pawl lo vang, ka sawi fel vek thei ang, a ti a. Pualkhawia chuan bia be suh u, a pawl tur a pawl zo tawh kan chem an chhim a ni mai, that mai rawh u, a ti a. Mahse an that duh ta lo va. Chutia a thianten an thah duh tak si loh vah chuan a silai lak leh a mi lu lak pawh chu a kalsan ve leh ta mai a.

An han hawn chuan an han sawi a, do ngei chu an lo ni a, Dokâpa pa Pahnuna hovin bur milu lemah an siam a, an mual lampui ta, hetiangin hla do an chham a.

Kei chu e, ka pa ni e,
Khan hruai lam thumah ka hralh e,
E lian e, vawng thlir la nge, khan rel e,
Rim nam lu khirh nak a e.

Mi lu aihna hla :

Chu ka nau chhawnthlai lo lâk chu
Ka lai han lang phung chhim a lawkin,
Kuai ko se, kuai ko se, rim nampa lu,
Rim nam lu kuai ko se.

Hetiangan hlado leh milu aihna hlate sain an milu lak tak loh chu an lam leh ta a ni.

Chumi hnuah chuan, rawralin an kal leh a, buk ami an va kap leh a. Pualkhawia kah chu a tlan a, a um zui ta a. Tah chuan ral pa lianpui nen chuan an va insual a, a lo chak em avangin a hneh lo thelh nghe nghe. Tâwnan a zu chhan a. Pualkhawia ke a zu sat tel ve hlauh mai a, ral chu an tihlum a, a lu chu an tan ta a. Tawna chuan an thiante chu a han kova chumi hlan chuan an ral thah pa chu tulum a lo lut a, lu tan tawh chu a lo tho leh luau mai thin a, thisen puarpawleng lianpui pui hi a lu tanah chuan a lo sir puar pup pup thin a. A thiante an lo thlen choh hnu chuan an inhliam palh avang chuan an inzawn hawng ta a.

Chutia an hawn kawngah chuan silai keng pakhat hi a lo chhuak a, do kan ni love a ti tlat a. In milu hawn chu ka lo en teh ang a ti a, Pualkhawia

chuan entir reng reng suh u, a ti tlata a zui lui ve zel a. Mi an tawh apiang hian Vairothanga chuan hei kan hotupa ber Pualkhawia kan hliam palha, kan inzawn hawn hi, mi in hmuh apiang hrilh rawh u, tiin a sawi zel a. Vairothanga leh Tawna chuan hnu an dal zel a. Tin, Pualkhawia chuan ka silai kengtu kha chu ka bulah zel kal rawh se, a ti a. Khuaah riak lovin ramhnuaiah zel an riak a, an rawn zawn zel a. Cherhlun ramah an lo liam a, Tuiphai Khawhri ram an lo thleng a. (Tun thlengin Khawia zawn mual tih a la ni nghe nghe) tichuan Muallianpui an lo thleng ta a ni.

Vawikhat Khawlailungah a farnute kanin a zin a, tah chuan Zahau an lo awm a. Fanai mi an awm tiin lambun tumin feite an chaw a. A farnute chuan ka u zu i in i in mai a, Zahau hoin lambun che tumin feite nea an awm an ti asin, tiin an hrilh a. Mahse a vawikhat sawinaah chuan a ngawi reng a, an hrilh leh thin a. Tah chuan, tak tak maw chu; a ti a. Ni e, an ti a. A, vawin chu zute kan ina ka kal dawn rih love, naktukah erawh chuan ka lo kal ang. Pualkhawia tih min hre lo a ni a nge, heng laiah unaute silai ka hawn ang a, min thah loh vek chuan Tiau ral ka kai rawk mai ang, a ti a. Lambun ngam ta lo chuan an tlan haw ta a.

Bualpui-a an awm lain an tam hle a, Mualcheng lama an chhungten in chhangchhe si, in tam si a, lokal ula tam rawn tlan rawh u, an tih avangin kal an tum a, chumi thawm chu hriain Pualkhawia te chhung chhangchhe tak Mualchengah an kal dawn a. Zahau hoin lo lambun rawh u, tih a lo awm ru a ni awm a. Mahse engmah hre loin

Mualcheng chu an zu thleng a, an lo sawi danin, in lokal tur hi chu an hre reng a, mahse hetiang mihrât khaw kheng hi zawng anmahni that si lova an nupui fanau chauh kan thah si hian an thin rim leh hi kan tuar zo lovang, tiin an lo lambun ngam lo che a ni, tiin an hrilh leh a ni.

Mualchenga a awm laia an lai chu Lalbuta a ni a, in zathum khua a ni a, chutih lai chuan Kairuma in zanga khua Lailenah a awm baw k a. Muálchengah hian rei awm lovin Fanai lamah an let leh a ni. Thingsaia an awm lai chuan Muallianpui Darzo, Vanlaiphai leh Lunglêng ram reng reng hi a la ruak a. Saikuti hla phuahah chuan,

Ka han thlir Muallianpui khandlang a dum dur e,
Khandlang a dum dur e.

Than tum val zawng lai lai chhawn nen kai nan a
tha e.

tiin.

Muallianpui lam chu kai an puahchah ta a. Zuangvaah an lai Hnochsuma hoin in 30 an in baw k a. Chumi lai tak chuan Vandula hian Lakher bo hnenah Fanai an lo chhuk dawn a, inchelh lo vang, i lo run ang u, tiin a hrilh a. An lo run a, mahse Vandula chu a kal leh si lova. Muallianpui an awm lai chuan an kai lui ta tho a ni. Muallianpui an awm lai chuan Chawngnhnuni buh zingphur Zahau hovin an lo lambuna an that a. Tunthleng hian Chawngnhnuni thah kawn an la ti a ni. Muallianpui atang chuan Hnochsuma hovin Darzoah an kai a. Zanga khua lain an lo awm ta a ni. Hemi atang hian an lai fapa Lianbuka chhawn an zawng dawn

a, (Chhawnzawm awm zia chu, mi lu an aih hian vakul chang leh chhawn an tawn thin a, mualah an lam ho thin a, chumiah chuan mi that lo chuan an tawn theih loh avəngin lal fapa lo tlangval tur tan chuan mi that tur an zawng thin a ni).

Chutia an kal dawn chuan an lal chuan, Pualkhawi, hei inkal dawn a ni a. Pawi zawng fing depde tak an ni a, an thu i va awi tur a ni lo. Tun anga hun remchang hi i hmu kher lo vang, a ti a. An kal ta a, Lungtianah an riak a, chumi khua a mi Lochuta chuan Pualkhawia kir rawh u, hetiang mi run hi zawng a tha love, a ti a. Mahse a ni chuan, kan kal laklawh tawh a, kir thei kan ni lo, a ti a. Puaikhawi i thu chiah a lo nih hi thiante zawng zawngin kir an hnial lova kan chhinchhiah ngei ngei ang che a tia. A nin, E min chhinchhiah ta teh reng che u, kei pawhin ka chhinchhiah ve ang che u a ni mai alawm, tiin an kal lui ta a, Ainak chu an va run ta a, inte an hal a, an lal hmei fa, Ramlinga an man a, a nu a that bawk a. Darzo chu an rawn thleng a, a sal man Ramlinga chu thihna in an rawn tlan leh ta a ni.

Hautheng run tura an kal hmasak ber tum hian Vawmbuk an han thleng a. Chumiah chuan Ainak lal upa, Ramlingapa a lo awm ru a, Fanai ho lo kal chu lo ko ula, kulhbinga tang hian ka lo kap ang e. Pualkawia ka kah theih loh leh tu emaw tal an lal upa chu ka kâphlum tho tho ang a ti a. An kal chu an lo au ta ngei a, lo kal hnai te u, lo inbe teh ang u, an ti a. Vairothanga, Lianchhuma, Tuliana te chu Pualkhawia ho chuan an han chho va, pen thum emaw lek an kal khan

silai mawngri a lo ri ta bap a, chu chu pasal tha ho chuan an hre riau si a, Vairothanga mi inthazo tak pheï chu ramar pa phawk ang maiin a leng lap hman mai a. Midang chuan tlan ti tih deuh hian, "E khai, in mi tih dan chu mi kah intum a ni maw, chu min han kap teh reng u khai, zaninah hian in Vawmbuk khua hi in luah lo vang e, hma lamah zarâl hnung lamah zaral kan dah a lawm" Pualkhawia chuan a han ti a. Anni chuan an tum chu an hria tih an hriat chuan, kah kan tum lova che u, kah kan tum lova che u, kan thing tang rahtliah palh a ni e, an ti a. Mahse anni chuan in silai kau thawm kan hre reng alawm an ti tlat si a. Palaite tirin an tih tum lohziate an zu sawi ngial a. Pualkhawia chuan tun tum kan chet dan hi a dik dawn lo, kir leh mai ang u, tiin an kir leh ta zawk a.

Darzo zanga khuaa an awm lai hian Ralvawngah khuan zanga khuain an awm ve a, chumiah chuan Pualkhawia leh a thiante an zu zin a, zu inhona-ah chuan. Pualkhawi, indo ila Darzo zanga khua nge huai ang Ralvawng zanga khua hi, an han ti fiam a. Pualkhawia chuan E khai, in zuam ang ngawt chu kan ni lovang e, kei ni min dep hi chu peisa dep in ang mai lawng maw, a ti a. An lal chuan chutianga infiam tur a ni love, tiin a phal ta lova. Chunglai chuan Sai hi Ralvawng khua chuan an kap thei hle a. Sai lu an lo lam nghe nghe a, tah-chuan RALVAWNG pa chuan saingho chu a lam-pui a.

Khuavel sai awi an awm lo,

Min en rawh Darkhaw valin,

Vawngpui ka lam nghosai tûm suai hianin,

a ti a. Sut leh tungchawte chu a han vit zuau zuau
 thin a. Saia si rawh, tiin Pualkhawia thin Tuliana
 chu a hawli zuau zuau thin a, lamah a han kai ve
 ta a. Tuliana chuan :

Hei hi maw in vawng khawpu hrang lam chu,
 Dar khawval kan hrang lam chu

Pheirual nen mihrang kan au thin lammualah.
 a han ti ve ta a. Mahse lalpa chuan incho leh in
 tiel lam pang chu a phal lova, 'khua leh khua in-
 hmuh mawhna a ni ngai e,' a ti ta tlat a ni.

Henglai Fanai tlangah hian Zahau do lai anih
 avang hian Pualkhawia te, Vairothanga, Tuliana te
 leh Lianchhuma te hi inkawp tlat leh a hming lang
 deuh deuh te chu an ni a. Vairothanga nen pheir
 hi chuan inkawp reng reng thin an ni.

Vawikhat chu hmarah vai zinin an kal dun a.
 Khaw pakhtah hian naupangho hi an lo indo lem
 nak nak a, Pualkhawia pawl leh Vairothanga pawl
 tiin an lo inbei vel ve a, Pualkhawia pawl chuan
 an um ta a. Chumi lai chu an han hmu hlawn a,
 Fiamthu hian, Vaia, nang a chuan miin huai zawk-
 ah min lo ngai a ni maw chu, a han ti a. Tichuan
 an kal zel a.

Tunhnu daih tawh vai lo len hnu khan Zahau
 pa Dokhenga an kah hliam, doh loh ka ni tia kha
 Muallianpuiah a lo zin a. Pu Hâainah zuan inna-ah
 chu pa chu a han lam a. Kha keimah Pualkhawia
 thah theih loh a han ti lauh lauh a, a han lam zo chu
 Pualkhawia chu a lo awm ve reng si a. E, Khenga
 lâu lâu emin le. Pualkhawia thah theih loh maw
 ni che chu, van ni chhala chhechham a, doh loh
 kan ni, dawt ka sawi chuan ni leh thlain min

tlakpui rawh se, tia kawk zauh zauhtu kha i ni lawm ni ? a han ti a. A kun ta reng mai a, a zak hle a ni awm a,

Vawikhat chu khawthlang lama a zin tumin Tlanglau pasaltha inah a zu thleng a. Tlanglau pasaltha chuan Fanai pasal tha Pualkhawia ka thleng che chu ka va lawm em. Ralkhatah hian i huai zia leh pasal that thu chauh hi ka lo hre thin a. Naktuk chu zu te kan inho ang a, incham a ni ang chu, a ti a. Ani chuan cham hman kan ni lova, a ti a. Mahse a tukzingah chuan vawkpa sumnga a talh a, in cham tur a ni. Tlanglau pasaltha inah Fanai pasaltha i lo thleng a, zu ka zukpui loh che chuan miin min dem ang asin le, in hman lul lo a nih leh chauh ei khamah inchhuak dawn nia a ti a. Zu chu an inho ta a Tlanglau pasaltha chuan Pu Pualkhawi, nang sa engzat chiah nge i kah tawh le, a ti a. Ani chuan sa reng reng ka kap lo a ti tlat a. Mahse chhan loh theih loh in an zawt ta sia, a chutia in zawh tak tlatah chuan buh hmeh sa zawng engmah ka kap lo. Sapui lam chu Keite tiam hauh lovin Keipui sawm chu ka bawi hlum ve a lawm, a han ti chu Tlanglau pasal tha ho chu an chek tlak tlak hlawm mai a. I chanchin kan lo hriat ang ngei chu a lo nih chu mi huaisen tak tak lo zu ni chia le, an ti a. Hemi tum hian Tlanglau ho chuan a huaisenziat sawitir tumna leh uantir an tum hle a, mahse a huaiziate a sawi duh lo hi mak an ti em em a ni.

Lungphun awm lai hian Lungtian lal ho an lo zin a, Zatûra pain zu a lo zuk a. Hei Pawi lam pasalthate Fanai pasalthate in awm hlawm a, in tu

in fa ten in chanchin hi hriat kan chak êm êm a. Chuvang chuan in zupui in tur kan siam nâ a, in chanchin in sawi hma loh chuan kan in rih lovang, a ti ta a. Mahse tuman chanchin han insawi chu nuam an ti lova chawhma lai chu an in ta lova. A tawpah chuan Pualkhawia chu zu siam reng si in lova awm reng chu maw, khaw thenawm lai leh upate pawh an zahawm a, kan in ho nan Ka tawng Pathian leh miten ngaih loh lamah ngai lo sela, kan hun a tawp dawn a ni ve tawh baw k a, Chungleng savaah muvanlai a chungnung ber angin, bel thlengin bel a chhin angin, ka awma khuaah chuan ka chung a lêng an awm ngai lova a han ti a, zu chu an in ho ta a.

Pu Pualkhawia hi mi aja a danglamna bik pakhat chu a hrisel êm êm hi a ni. "Ka na ngai reng reng lo va, arte hringban ka piantirha hman loh chu inthawi reng reng ka ngai lo ve," a ti thin a ni. A thih dawn pawhin balung a eisual avangin a ni mai. A thih dawn mumangah ka mual lâma chhawn leh vakul chang ka lo tawn a, ka thih ka inring a ti a. A thi ta mai reng a ni. Kum 60 vel miin a thi a, a thih hun hi 1898 atanga 1900 vel ni awma hriat a ni.

Pu Pualkhawia hi hetiang a hrisel leh dam thei hi a ni a. A mah pawh hi chak tak, mi vantlang chung lam a ni a. A thian kawm Vairothanga hi mi zuanzang leh chak si a nih avang hian a chak hi a lang lo mai mai a ni.

Vairothanga hi Hniarthul mi a ni. Salam hi a kap thei ve thung a ni. Vawikhat an sai ram chhuahnaah chuan saipui pathum lai a kap a,

a thianten silaj ri pawh an hre pha lo a ni.
Pahnih erawh chu an chan duh ta lo a ni.

Vawikhat chu Savawmin a um a ni awm a, a
chawitehring awrh lai a bo va, a thianten an zawn-
pui a, a thiante chuan lei lam hlir an en a, a
tawpah chuan a fei hawl laiah ø chawitehring chu a
lo inbat daih mai a ni awm a. A thiante chuan
mak an ti em em a ni.

Pu Pualkhawia hian a thih hma lawkte hian
ropui takin Sakei lute a aïin, mitthi rawp a lam
bawk a ni. Tin, in lamah thang a chhuah bawk a ni.
A lo boral tâk hian a khuaa mite reng reng
chuan an an ui em em a. Ral leh sahuai laka
an phaw leh hmatawng ber thih a awm loh tâkah
chaun, hetiang hian hla an phuah ta nghe nghe
a ni :

“A pawî mang e, a pawî mang e,
Ka sial dum phaw aichhung dai ngul a tlu e.”

FANAI LEH ZAHAU INDO

Fanai lal hmasa ber Rorehlova kha Lungchhuan-
ah a thi ta a. A thih hnu chuan Zahau lal Thla-
cheuva te chuan lukhawng an rawn thing ta a. Za-
thlir lal ina lo seilian a nih avangin, chutiang chuan
Fanai pi leh pu-ah indah tlatin lukhawng pi leh pu-
te ei ngei tur chu an rawn thing ta a ni.

Fanai lam khan lukhawngte chu kan pe tawh
alawm, an lo ti si a. Tichuan an inhmu fuh thei
ta lo va, an indo ta a ni. Kum 15 chhung zet an
indo va, amaherawhchu, indo ve ti lo chuan rawl-
râl deuhva inbeih loh theih a ni lo va, Zahau leh

Fanai inkarah hian Pawiho indonaa tel ve si lote an tla zep tlat mai a. Chumi bakah ral bei tura an han kal hian an dote kha an ni ngei em tih hriat hian a io harsa a, thah sualte an han nei ta thin a. Chu chuan harsatna a siam ta fo mai a.

Zahau lam chuan, Zaduna an man a, an tantir ta tlat a. Zahau ho chuan, Zaduna chu sepahmairangte kawh hmuhin, hei hi i thlaichhiaha tur a nih hi te an ti a. An thah hma chuan 'Falām mual ruk' a lo inrawlh ta a. An tana intih sial pawh hi, kai hawng nghal rawh se, an ti a. Tichuan Zaduna chu an chhuah ta a, Sial pawh chu a kai hawng nghal a ni an ti. Chumi avang chuan Zaduna te chuan Zahauho pawh an do ve ta lo a ni. Khawtindala, Pahnuna leh Hnochhuma te chu an thin a rim ta em em a, hetiang hian hla an phuah ta a ni

"Do reng rawh Zethang ral chu :

In chelh loh leh Darkhawpui,

Khuafur hawktur angin kan lian leh dawn e."

Nimahsela Zaduna te chuan Zahauho chu an do duh ta chuang lo a ni. A unau te chu, Lianchema, Zakpa, Pazika (Leng lai) leh Saihnuna (Hlaphuah thiam) te hi an ni.

Vawikhat pheih chu Zahau run tura an kal pheih chu an chesual deuh nghe nghe a. Hemi run tura an kal dawn hian Tuvunga chuan ka mang a tha lo va, ka kal lo vang, khaw liah ka lo mual lam tlat mai a, a ti a. Mahse an lalin nang i tel loh te chuan kan kal thei hlei ang a ti a, mahse an kal luihpui ta a, an han kal chu do lob pawh Tihbual khua an han run ta a, tahchuan Tuvunga chu

an kaphlum ta a, a ruang pawh an la ngam lo va, an lo hawng chuan chhawl an rawn zawn a, mahse Tuvunga pa chu a thinrim a, chhawl chu a sat chhum ta a. Kal lamah chuan a tel lovin in kal thei lo va, hawn lamah erawh chuan a tel lo pawhin in lo hawng thei ta zu nia, a ti a. Hetiang hian do loh an han tisual zauh zauh thin a ni.

Zahau lam hian Fanai lam hi thah an nei tam meuh lo a ni ang, an thah sawi tur awm ber chu, Chawngnuni buh phur an rawn thah hi a ni ber a. Zahau ho beidawng kir tum tawh khan an nui ri an han hre ta hlauh mai a, an channa hmunah chuan an kir leh a, an lo kap hlum ta a ni. Tun thleng hian Muallianpui leh Lungleng inkar a Saikawlha lo tlang tawp hnuai kawn hi "Chawngnuni than kawn" an la ti ta a ni.

Fanai lam erawh hi chuan an han run deuh fo va, Liankhama hova an han kal pawhin an han that sual a, Zahau ni lovin do loh Changkal an han that nghe nghe a. Zahau do hian an pasaltha leh hrusaitu deuh ber thinah chuan ka pu, Pualkhawia hi a tel pha a. Tum khat an han beih pawhin Pualkhawia leh Vairothanga hovin an kal a, an lo chang a, mahse an kap ta lo va. Pualkhawia chuan, "Engatinnge i kah loh, hetiang a remchang kan hmu tawh hlei ang" a ti a. Vairothanga chuan, "A, ka tuma kha fei keng a ni tlat a, silai a tlawh ang a, min chhun hman ang ka ti a ni," a ti a. Tichuan an nghak leh ta a, Mipathum lo kal ralkhat atangin an hmu leh a, Pualkhawia chuan, "Keiman ka kap hmasa tawh ang, silai keng ngei saw ka tum ang," a ti a. A silai

keng ber chu Pualkhawia'n a kap ta a, a lu a tan a, pakhat a hliam a, mahse van ni chhaliu ni leh thla a kaw k a, chhia a chham tâk avangin an that ta lo a ni.

Vawikhat Pualkhawia hova an han rammut leh pawhin, sawmli emaw lai an thawk a, bûka an awm an va bei a. Zahau palian pui hi Pualkhawia chuan a kap a, a hliama, a um ta a. An inbei ta chiam mai a. Pualkhawia chuan hneh loh lam mah dawna a hriat avangin chhan turin Tawna a tlan thla a, ral ke a sahna lamah Pu Pualkhawia siangbatah a sat palh ta a. Ral lu chu a la a, a lu a tan tawh hnuah chuan tulum a lut a, a lu aia lian lian hian a puar pup pup thin a, a thu leh luai luai thin a, a thi thei lawk lo a ni awm e. Tichuan Pualkhawia chu an rawn zawn haw ta a. Tuiphai kam Khawhri ramah khian an rawn kalpui a, chumi mual chu "Khawia zuan mual" an ti ta nghe nge a ni.

Mahse chutianga indo reng mai chu an ning ve ta a, remna siam turin Khawtindala fapa naupang ber, Patlaja Thingsai lai hovin Bebea leh Kailawnate leh Pi Darbilhi khaw lam atangin Hleichhama leh Ralduha leh mi tu tute emaw an kal a. Hei hi vajlen hma lawk kha a ni tawh a. Hemi hma daih hian Dokhama fapa Zaduna chu Zahau ral chuan an man a, an tantir tlat mai a. Sepa, hmairang hi a lo haw thin a, Zaduna hnenah chuan, "Hei hi i thlaichhiahna tur a nih hi," an ti thin a. Thah an tum tlat mai a. Mahse an tihlum hmam Falam lai a rawn inrawh ta a. Falam mual ruk (lal paruk

an zinga naupang ber Hleichhama chu a chhip samah an lak lawk a, an hnuk pheï ta dawr dawr mai a. Hleichhama (Bengseia tiin an ko thin a) chuan, "Chheï, keimah zawk hi a ni maw remarah chuan min talh dawn," a ti rilru a. A hlauhzia chu ti hian a sawi thin a. "Ka mittui leh ka hnap a kawï nuai tawh mai a ni," a ti a ni. Mahse thu an zawt duh lek hi a lo ni a. Ti hian an han zawt ta a, "Nichina mi kha tunge a nih, mi khaw zawla khati taka a han ân?" tiin. Ani chuan "Amah kha Ralduha a ni a, Nichhing mi a ni a, a pa chu Thanhrawta a ni a, a sai kah pawh Fanaiah chuan a lian ber a, amaherawhchu naupang kan ni a, a chanchin kan hre tam lo," tiin hlau tak chuan a han chhang a.

Zahau lai upa amah zawttu chu Chhuncha Nichhing mi a lo ni ve a, tin, lai upa zingah khan Nihliap hnam chu an lo awm ve nual bawk hi a lo ni a, Ralduha chu an chawimawi ta zawk a. "Keï mah ni, Nichhing mi, kan huaisen ber, mi khawtlangah khatianga âng ngam kha in awm ve em ni? an ti ta a, an bawr ta luih luih zawk mai a. "Ka u, tuibur na duh maw" ti tawk an awm, "Khusi na duh maw" ti tawk an awm, tuibur an hmuam thul, zu an han zuk pawhin dawn a chang hmasa ta zat zat mai a ni.

Zahauho chuan khur an lai a, kawng thleng vela thuk hian, tahchuan a mal malio an thuttir a, chhumhlumin an khuh hlawm a, uithi an ah hnan a, ohhia an chham hnan ta a. "Fanaïin min do chuan an khemu chu thing bul lung bulah a tla ang a, keini silai mu chu an thin an lungah a tla ang," an han ti ta a.

Chutia chhia an chham hnante zinga mi Hleichhama chuan remthu sawi tura an kal dawn a, upa thu hrilh, "Chhia an chham hnan che u chuan, thla a chhuak tiin chhumhluma an khuhna che u chu tlawh hawng thin ula, dam reina a ni ang e," an tih chu a hre reng a. An han chham veleh chuan "Thlachhuak" tiin an khuhna chhumhlum chu a tlawh hawng thin a. Hei vang hi nge ni, amah chauh hi Zahauho remtute zingah chuan dam rei a awm a. Darzo Lalkhama khuaah upa takin 1949 kumah khan a thi ta a ni. Hleichhaman 'thla chhuak' a han ti a, an khuhna a han tlawh hawng zel chu Zahauho chuan a ngaihna an hriat loh avangin an ngaihte pawh a tha lo rum rum awm e.

Tichuan an inrem ta a, vawk an talh a, a phawh hlawk hlawk hian hmin khat chauhvin an chhum a, an rawn sem pheii ta a, a dawtah upaho vin, Fanaiho chuan an ei hnahnung ber a, Mahse a hel deuh avangin an ei ve thei ta lova. A tukah vawkpa sumnga a dang an talh leh a, "Fanaiho kha kan sa an ei thei lo em mai, anmahni duh dan ang takin insiam ve rawh se," an ti a. Tichuan anmahniin an sa duh zat chu an la a, an insiam ve ta a ni.

Remara talh tura an tih ber Ralduha chu a huaisenna avanga an chawimawi lehlin tâk siah chuan remarah tunge kan talh ang tih an ngaihtuah ho ta a. Fanaiho hi remar a talh a rem lo a nih hi tiin Aithur khu remarah i talh ang" an ti ta a. Aithur run chu an ti thlu ta a ni. Mahse an run hmain vaj an lo lian ta a. Ralduha hi keini pawhin kan hmu phak a, kan naupan laiin a thi chauh a ni.

an zinga naupang ber Hleichhama chu a chhip samah an lek lawk a, an hnuk pheï ta dawr dawr mai a. Hleichhama (Bengseia tiin an ko thin a) chuan, "Chhei, keimah zawk hi a ni maw remarah chuan min talh dawn," a ti rilru a. A hlauhzia chu ti hian a sawi thin a. "Ka mittui leh ka hnap a kawi nuai tawh mai a ni," a ti a ni. Mahse thu an zawt duh lek hi a lo ni a. Ti hian an han zawt ta a, "Nichina mi kha tunge a nih, mi khaw zawla khati taka a han ân?" tiin. Ani chuan "Amah kha Ralduha a ni a, Nichhing mi a ni a, a pa chu Thanhrawta a ni a, a sai kah pawh Fanaiah chuan a lian ber a, amaherawhchu naupang kan ni a, a chanchin kan hre tam lo," tiin hlau tak chuan a han chhang a.

Zahau lal upa amah zawttu chu Chhuncha Nichhing mi a lo ni ve a, tin, lal upa zingah khan Nihliap hnam chu an lo awm ve nual bawk hi a lo ni a, Ralduha chu an chawimawi ta zawk a. "Ke i m a h n i, Nichhing mi, kan huaisen ber, mi khawtlangah khatianga âng ngam kha in awm ve em ni? an ti ta a, an bawr ta luih luih zawk mai a. "Ka u, tuibur na duh maw" ti tawk an awm, "Khusi na duh maw" ti tawk an awm, tuibur an hmuam thul, zu an han zuk pawhin dawn a chang hmasa ta zat zat mai a ni.

Zahauho chuan khur an lai a, kawng thleng vela thuk hian, tahchuan a mal malin an thuttir a, chhumhlumin an khuh hlawm a, uithi an ah hnan a, chhia an chham hnan ta a. "Fanaiin min do chuan an khemu chu thing bul lung bulah a tia ang a, keini silai mu chu an thin an lungah a tia ang," an han ti ta a.

Chutia chhia an chham hnante zinga mi Hleichhama chuan remthu sawi tura an kal dawn a, upa thu hrilh, "Chhia an chham hnan che u chuan, thla a chhuak tiin chhumhluma an khuhna che u chu tlawh hawng thin ula, dam reina a ni ang e," an tih chu a hre reng a. An han chham veleh chuan "Thlachhuak" tiin an khuhna chhumhlum chu a tlawh hawng thin a. Hei vang hi nge ni, amah chauh hi Zahauho remtute zingah chuan dam rei a awm a. Darzo Lalkhama khuaah upa takin 1949 kumah khan a thi ta a ni. Hleichhaman 'thla chhuak' a han ti a, an khuhna a han tlawh hawng zel chu Zahauho chuan a ngaihna an hriat loh avangin an ngaihte pawh a tha lo rum rum awm e.

Tichuan an inrem ta a, vawk an talh a, a phawh hlawk hlawk hian hmin khat chauhvvin an chhum a, an rawn sem plei ta a, a dawtah upaho vin, Fanaiho chuan an ei hnahnung ber a. Mahse a hel deuh avangin an ei ve thei ta lova. A tukah vawkpa sumnga a dang an talh leh a, "Fanaiho kha kan sa an ei thei lo em mai, anmahni duh dan ang takin insiam ve rawh se," an ti a. Tichuan anmahniin an sa duh zat chu an la a, an insiam ve ta a ni.

Remara talh tura an tih ber Ralduha chu a huaisenna avanga an chawimawi lehlin tâk siah chuan remarah tunge kan talh ang tih an ngaihtuah ho ta a. Fanaiho hi remar a talh a rem lo a nih hi tiin Aithur khu remarah i talh ang" an ti ta a. Aithur run chu an ti thlu ta a ni. Mahse an run hmain vaj an lo lian ta a. Ralduha hi keini pawhin kan hmu phak a, kan naupan laiin a thi chauh a ni.

Remthu han sawitute zinga damrei ber Hlai-chhama hi chu 1938-a Darzo lal, Lalkhaman tangkapui a rawn lak pawhin, lalin a aiawhah a hmang a, mipuiin kan zawn mup mup a, Hla-ah pawh ti hian an phuah a :

“Hmasang mi hlun pi leh puten an awi mihrang
lu chu,

An ngir thluai e, Zaleng zawng hi chhuahtlang
dawnlung mawiin

Tunah hlimin i lawm ang u-

Ka thlang sappui mi ril chhungin an hlan.

He hla sa chung hian Darzo khaw zathler (in za lai lo in tlar zuina thin) mualah an zawn chho mup mup mai a ni.

ROLURA THLAHTE LEH THLAN- TLANG LAL INREM THU

Sailo Lal (Rolura thlah)-te leh khawchhak Thlantlang Lalte chu indo reng reng thin an ni a. Sailo Lalte chuan ngun taka an ngaihtuahin indo reng chu thin an hre lo va, Khawchhak ho rem tur chuan an kal ta a.

Dawn chhak Tiau luite chhuakah Thlantlang Lal te nen chuan an intawk ta a. Thlantlang mi, Sunthla (Hauhulh) hnam chuan Sailo ho nena inrem chu a duh ta lova; ‘Ka phu a tang a ni’ a ti tlat a. Nimahsela, Thlantlang Lal Vannghina chuan, inrem duha lo kal an ni a, chuang chuan kan inrem ngei tur a ni, a ti a, an inrem ta a ni.

Tin, Thlantlang Lal Vannghina chuan, Kawlhawk Lal Thangduta hnenah chuan, I fapa hmingah, Rung-nawla lo sa ang che tiin, Rungtlang hi Ka nawl vek a ni, a ti a. Thangduta ve thung chuantian hian a chhang ve leh a, I fapa hmingah chuan Lalluaia lo sa ve ang che, Khawthlangah chuan ka Lal ber a ni, a ti a. An fapa hming chu an in sak sak ta ve ve a ni.

Tin, Thlantlang Lal Vannghina fapa Lalluaia chuan Lianduna a hring a. Lianduna chu Lal hmingthang tak mai a ni a, Lunglei S.D.O. te nen pawh Lal ban hma kha chuan, Boarder Meeting-ah te pawh an inbe ziah thin a ni. Rual u deuhthe chuan mi lar tak a nih avangin an hre hlawm khawp ang

SAILO LALTE LEH KHAWCHHAK INREMNA

Sailo lalte khan khawchhak ral kha an la hlau ta reng a. An lal puite chuan "Khai le, Vuta nang hi i fang varin i huai baw a, Pawiho khi han rem la, Ngunte thi leh Liando dar i nei ang a, ram i duh chin i kaw kawn nia," an ti a. Biate tlangah a ding a, Tuichang ral chhak lam khi a kaw chho ta a. Vuta chuan "Ngunte thi ka thi, Liando dar ka dar, thu a rem chuan lang thei zawng ka ram, ka ram," a ti ta a ni. Chu hla chu Dar-hlaah an nei ta a. hetiang hian

"Ngunte thi ka thi, chang thei Liando dar ka dar:
 Kan vanneih chuan, vanneih chuan,
 Sailo ngurpui vanneih chuan, lang thei zawng
 ka ram, ka ram.

Mahse Vuta chuan tang ngei dawnin a inhria a, hetiang hian a ti ta a. "A thih zawng ka thi lo vang a, a man erawh chu min lo man ngei ang a, min lo man chuan ka hlawh bakah min tlanna tur chu in rawn ngaihtuah a ni ang chu," tiin. A Sailo lal thiante chuan rem an ti zel a. A thawk chho ta a. Sum an khawn ta a. Mahse Laltuaka chuan, Vuttaia tlan nan chuan kelte bengbeh pawh ka phal love," a ti ta a. Chutah lal dangte chuan, Mahni lal puite tlanna tur pawh i phal lo a nih chuan i tan pawh a la pawh ang," an ti a. A khua a mite chu pem vek rawh u, in pem loh chuan thenawm khuaah reng reng chuan chaw in fakin tuisik pawh in lam thei lovang an ti ta a. An pem darh tir vek a ni. Chuta tang chuan Sailo lal tlawm Tuaka no an tih hi a lo chhuak ta a ni. Vuttaia pawh remnaa a tel ve duh loh avangin chutianga tlawm ta chu an ni.

Vuttaian khawchhak a han remna chhan chu Rohrehlova leh Lallulan Thlanrawn an rawt kha an hlauthawng reng a, chuang chuan Sailo inthual chuan Vuttaia remna palaiah an tir a ni. Vuttaia chu a tang chhuak ta a, chuta tang chuan a lo ropui ta em em mai a. Intihpui hi a thiam bawk a. Vawk 100-in zau a dawh a. Sailo lal zingah pawh chutianga chu sawi tur dang an awm lo. Fanai lamah Darzo 500 khua an awm laiin Hmarsuka Khawhtring miin kum 1880-ah vawk 100-in zau a dawh ve a ni. Mizo zingah hetiang ropui sang ber, chutianga han thleng chu anni pahnih Vuttaia leh Hmarsuka chauh lo chu sawi tur an awm lo niin a lang.

Vuta hi mi inla lian thiam leh ropui ngang a a ni a, kan Mizo zingah chuan lal ropui ber kan ti thei ang. A awm awlin a ei a tha si a, a pum pawh a ei kehin dul lian tak a ni a. Vutdula tih pawh a hlawh phah hial a ni. Pawi ral nena remthu a sawi hnu chuan a ram a zauvin khua pawh a ngah a, a khaw han fangte chu Vakulin vazar rual a kawiang ngut ngut hi an ni an ti thin hial reng a. Awmpui leh khawnbawl a ngah em em a an kaw nguah nguah zel mai a ni. Ruai theh ni khuaa a han kil vete hian a kut zung thum pawhin a la nawn chuang lova. Vawj thum chiaah zel a barin, a ban thin a ni an ti. Be mu ro hi a duh em em thin a. A thlen inte chuan be mu hi an zawng chul thin a. Kût ni vang thlate, chuan vawk dar hi chhipzawn laiin a tiang ur ur ihin a ni. Thehlei sa hi a duh em em mai bawk a, vawk sum nga dar pakhatin thehlei pathum a thlang thinin an sawi bawk. Vuta lal lai hian buh chi khat an ching chhuak thar a, buh sen deuh lam a ni a. Vuta lal lai buh tiin an vuah nghe nghe a. A awmpui leh sal ten lo zau tak an nei thin a, mautlawnzawn laia tam neiin an sawi nghe nghe a. Vuttaia hi a ropui ang ngeiin a thlahte pawh an ropuiin hla phuah thiam leh sa kap thei tak tak te, lal an nih bakah an ni hlawn a ni.

Vuta chu intih ropui tum ve tak a ni a, vawikhat chu Tlawngral lam mi pa pakhat Thangchhuna hian a han tlawh dawn a, Chumi chuan a tlawh dawn tih a hriatin Vuta chuan vawkchaw pek nan darkhuang a lo hmang a, a ar leihlawnah "awlan" silai a lo khang bawk a, in hnuaiah vai fei tluan a

thlak bawk a. "E khai, in vawk thleng chu in tuk thar a ni maw, a va thar ver vur ve, in ar leite chu in ro tha ber a nih hi, a tla chhia ang e," a ti a, a seng luh sak a, Vuta chuan "Chhuna in hnuaiah kawilote an zawng ngai, zu zawng ta che," a ti a. A zu zawng a, vai fei tluan a zu chhar a. E khai Lal tak takte chu Tlawngrala khu, a luhka han rap ila, lal khum, lal khum' a ti a. A kawngka han hawng ila, "Dotinkualrawt," a tih khu" a ti a.

Vawikhat chu a khuaa zawlbuk kawtah nula pakhat hian a buh phurh lai a tibaw vek mai a. Rut lovin a kalsan ta mai a. A lo hmutu mikhualte chuan, E! i buh chu i rut dawn na nge, a han ti e. Chu nula chuan Zah zelah Vuta lai lain buh bua kan rut ngai lo ve," a ti ta ngawt mai a. Chu thu chu Vutan a lo hriat chuan a lawm em em mai a. Nula chu a zawt chhuak a, hmeithai fa a lo ni a. Thi cheng sawmli man lai a pe ta nghe nghe a ni.

Vuta hi Rullamah kum 1876-ah a thi a, a thih zan tak hian thlichhia a lo tleh ta a, an in pawh a nuai chhe nghe nghe a ni.

NIKUALA LEH DAWN INDO

Pawiho hian Lusei lam hi an ngamin chhiaah pawh an rawn khawn deuh reng thin a ni tih kan sawi tawh a. Khawchhak Dawn khua vanglai hian Nikuala hi Khawlian leh huaisen tham fe an lo ni ve tawh a. Amah Nikuala hi a huaisenin huaisen ngaina mi a lo ni a, a tlangvalte an han ram mu a,

Hranghleia chuan a farnu fate kha thah sual palh a blauih avangin a che tha ngam tlat thin lova. Nikhat chu an lambunnaah Dawn tleirawl pakhat hi Hranghleia chuan a kap hlum ta a, mahse an han enchian chuan a kawr hak chu a farnu kawr tah thin dan ang takin 'angki tial' a lo awm ta tlat mai a, a ngaih a tha ta lova. A hming a han ehhal ta a, chumi thawm chu Dawn khawho khan an lo hre phak a, a rawn au let a, "Hranghleia, nangma tupa a nih kha i thah," an rawn ti ta a. Hranghleia rilru chu a na hle a, mahse a tupa ber a thah tawh avang chuan Dawnho chu dim baksak lovin a bei ta a. Vailen khan nang lo se chuan Dawn khua hi a tiau hial ang, an ti a ni.

Tin, vawikhat chu Thlantlang ho an pasaltha Ralbila hoin Nikuala khua Chawngtlai rawlrala bei turin an kal a. Biate khuain zu an lo zuk ta a, Nikuala te anva hrilru a, Chawngluta leh Hranghleia hoin Dawnho chuan, Thlantlang pasaltha Ralbila ho chu an lo that ta vek a ni.

Vawikhat chu Nikuala khuaah chuan Zabura te an va zin a, "Tu khua nge in nih," tiin an lo zawt a, anni chuan "Darbilhi khua kan ni" tiin an chhang a, Nikuala khuate chuan, "Keimahni anga huaisen khua maw," an ti kher kher nghe nghe a ni. Thlen in zawn an han tum a, mahse sial lo chhunin ruai an lo siam ni a ni a, kil nghal turin an sawm a, Sakei mitdel nufa an lo tihlum hi a ni a, tlangval leng lo haw apiang chuan Zawlbuk thingtel chu an rawn vur thin a, ren hauh lo hjan a tel telin an vawm lut a, "Khawnge Mitdeli te nufa tiat tiatin ka han tuah sen zuai zuai mai teh ang," an ti ziah thin a. Zabura te chu an muhil thei ta reng reng lo mai a. Tlangval leng an haw zo ta maw tih chuan Zabura

chu a tho lawk a, thing tel tam ngial chu a han hnuk thla a, "Khawnge, Ainak in kan hal alh duai duai ang khan ka'n tuah ve ang e," a ti a, in chung chu a hliau ta zuai zuai mai a. "E, kan nau khan tuah tawk a hre lo a nih kha," an ti a, an pawt darh ta a. A tuk an han tho chu Zəbŭra chu an ngaisangin an en duh ta êm êm mai a ni.

ZUANGVA BAWK RUN

Zuangva bawk run hi Chhimlam lalte leh Fanai-ho inngeih lohna, Khawnglung run atanga lo chhuak chho zel kha ni berin a lang. Kualsawia sapa No-chhuma, Fanai lal chu Zuangva bawka in 30 lek nena a kai tan tih lai a ni a. Ralvawng lal Vandula chuan chu chu a ngaimawh ta a. Laknesho a va pun a, "Hei Fanai ho hi thlang an rawn tla thla zel mai si a, in la chelh lo thuai mai ang, chuvangin i run ang u," a va ti a. Thlahleinga zan an intiam a, Serkawr lal hovin Lakher ho chu an lo thawk a, Sangauho an rawn sawm nghal bawk a, mahse Vandula chu a lo thawk ta hauh lo mai a.

Chutia Zuangva bawk run tura an lokal chu Pangkhaw lui chhuah Tuipuah an lo chhuk a. Zuangva bawk ami Lianthiauva leh Lersia luiah an kal a, ral hovin mi lu ah nana bawm an tah lai chu an han hmuja. Lianthiauva chuan, E! ral an ni ngei ang, ka kap d a w n a ni," a ti a. A upa zawk Lersia chuan "Kap lo ve, i kah chuan kan thi ang," a ti a. Lianthiauva chuan ka kap mai

dawn an tlanche vek mai ang a ti leh a. Lersia chu upa zawk a ni miau si a, a thu a hnial ngam lo va, kap ta lovin an hawsan ta a ni.

Ralho chuan Thingsai nena an in kal pawhna lei an dawh chu an sat chhia a, mahse malte thlenga tui dai chuan a la zawh theih tho va. Hetih lai hi thlahleinga zan tak a ni a. Zuangva bawk chu khawvar dawnah an lut a, khua an va luh chuan Thalhuaia pa Chalkhama pite nau a dam lo va, an mu thei lo chuan ral fai fuk rat hi an hria a. Ral faifuk ni ngeia an hriat avangin thenawmte chu han hrilh an tum a. Mahse enge mawti hian nula leh tlangval in thutiam a lo nih palh hian kan in ti mualpho ang e an ti a, an hrilh leh duh ta lo va. Khaw han var tirh ar khuan lai vel chuan ralho chuan silai an kap ta dawt dawt a, haw hawin khua an lut nghal ta a. Zuangva bawka Nochhuma pasaltha husisen, Thlahaia chu mi inah a lo riak a, "E, ka silai kha ralin an la hman hauh lo vang," tiin khawlaiah a tlan chhuak a, in a va thlen chuan a nu leh pa chu ral chuan an lo man hman reng tawh mai a. "Khawiahnge Thlahaia hi," tiin an thlapbang chu an lo au chul a. Thlahaia chuan ral chu a nam vak a, a nu leh a pa pawh chu an tlan chhuak hman ta a. Thlahaia chuan an kawmkar ah Serkawr lai Thawngliana nau a kap hlum a. Fanai ho chu tlan darh lovin an tang tlang ve tlat mai a. Laihumate chhung chu an in atangin an tlan chhuak hman lo va, ral ho chu an va lut a, Laihuma chuan a nupui fanaute chu puanpui tel phenah a dah a, ral lo lut hmasa ber chu a hnarah a lo thim sak a, "E, an la awm e" tiin an au ta

hlut mai a. Silaiin an kah hnan a, a malpui an kah tliah sak a. "Keimah Laihuma ka thi ngai lo ve," a ti lauh lauh mai a, a la thi lo a ni a, tiin an han kap leh thuai thuai thin a. "Keimah Laihuma ka thi ngai lo ve," tiin hreipui takkhat kengin a kawngka bulah a tang tlat mai a. Mahse khua a lo var chian chuan an kalsan ta a.

Fanai mi huaisen chem hriam ho tih takah ral an han in saseng a an han kal ta chu an pasaltha Thlahaja ho chuan an um ve leh nghal ta mai a, an lalte nupa Nochhuma leh Darbilhi leh an fapa Hrangkulha chu ral chuan an man bawk si a, an thin a ur ve ngang a ni ang chu an kap zui ve ta thuai thuai mai a, an kah darh apiang chuan "Kha keimah Thlahaja," a ti thin a. Tun hnu a runtuten an sawi leh thinah chuan silai rik apiangin Thlahaja chuan a hning a chhal ziah mai si a, an hlau em em mai thin a ni an ti.

Chutia silai nena an kap zui a an um zel chu an chau mangang ve ta viau mai a, Nochhuma fapa Hrangkulha hnenah chuan, "Min lo kap tawh sub u tih rawh, chuti lo chu nangmahni kan that ang che u," an ti a. A au thawm an hriat chuan Thlahaja ho chuan kah zui zel felin an hre ta lo va, an hawsan ta a.

Chutia an kir hnu chuan an ralmuang ve ta a, an kim leh kim lohte hre turin Darkhuang tlang chengah chuan an in nghak khawm ta a. Suiha lal Thangliana chu a kim ta lo va. Anj a kim loh chuan Nochhuma chu thah ve mai tur a ni an ti ta mai a. Nochhuma chu sahlum tumin Taisnga chuan chem chuan a tin uaih uaih thin a. Darbilhi

chuan a lo bawhbhiah zel a. Lakherho hnenah chuan, "Ka pasal in thah chuan ka nu'tate ho Thlantlang lalte khi in chelh dawn em ni," a ti a. Chutih lai tak chuan Thangliana pawh chu a lo chhuak ve ta a, ani kawng a lo bo lek a lo ni a. An zinga mi pakhat kha thi ruiin a tlu ta chuk chuk mai a, a thiante chuan, "E chantiangin (thalin) min rawn kah a ni ange," an ti a. An tlanche ta a. Chutia an buai nuak nuak lai tak chuan Darbilhi chuan a pasal chu a fapa hruaia tlan chhuak vat turin a ti a, an tlanche ta a, man lohvin khua an thleng thei ta a ni.

Darbilhi crawh chu an hruai zel a, Pangkhaw chhovah chuan a kal peih ta lo va, naupai puar tawh tak hi a ni reng a. Ani chuan, "Khawiahnge min mantu kha min paw rawh se," a han ti a. Amantu pawh an in hre hlei thei ta lo va. An in puakchhaw ta lai lai mai a. An han puak chuan Darbilhi chuan, E In rimchhia, in tukkhum a uih," a ti a, an tukkhum chu puanin an khuh thin a. Thlantlang lai fanu a lo ni baw a, a nu leh pate an thinrim an hlauh em avangin, Sangau an han thlen chuan an chhuah ta a, a mantu ber an in hre hlei thei baw lo nen. Lal tih takah, "Artui lo chu ka ei thei lo," a ti leh tlat mai a. Sangauho pawh chuan hau tak an ti ta deuh va, S. Vanlaiphai chhim lama Vartek ho awm hnenah chuan an dah phei a, anni chuan an khua, Zuangya bawkah chuan an han dah chho ta a ni.

Nochhuma chu Zuangya baw a tang chuan Muallianpuiah a insawu chho ve leh ta a, Muallianpuia

an awm hnu chuan Lakherho leh Sangauho chuan Fanaiho hi va rem ila a tha ang, hetia awm reng hi a fel lo ve, an ti a. Remthu sawi tur chuan Muallianpuiah Taiinga ho chuan an kal ta a. An kal dawn chuan, Sangau upate chuan, "Hei remthu in sawi dawn a ni a, Nochhuma chu va be suh u, a huaisenin a thin a chhe si a, Pahnuna va be zawk ang che u," an ti a. An vanduai a siamin Taiinga chu Nochhuma inah kher chuan a va thleng a. A banglaiah chuan a fapa Hrangkulha chem an man chu a thiat kher bawk a, Nochhuman a han hmuh chuan "He chem chu Kulhbawnga chem a nih hi," a ti ta mai a. Taiinga chuan "Thing leh Rua innawh lai chuan eng zawng pawh a lo ni ang chu," a lo ti ve thuai a. Rem thu sawia lokal tih takah Taiinga hote chu zu an inpuia a. Nochhuma thin ur lutuk chu zu hmunah pawh chuan a awm hle hle thei lo va. A chhuak a, a fei a la a, a feilu chu a rawn thlawn a. Chutih lai chuan Taiinga chu chhuak ru turin an kheuh ru a, mahse, "Thu kan la sawi kim lo ve," tiin a tlan chhuak duh lo va. Nochhuma chuan a fei chu a puanhnuai a, bawh hla a chham ta mai a. Taiinga chu pawnah an hnuk chhuak a, tuallaiah an that ta a. Muallianpui hmar veng leh pawh veng inkar kawt chhuah lamah a ruang chu an paib ta. Chutia Taiinga Sangau khua remara an talh avang chuan Sangau ho chuan, "Keini kher kher remarah min talh chu kan lungawi bik lo a ni, Fanai nen kan indo vang," an ti a. Lungtian an pun a, Lungtianho chuan, "Hei Sangau-in Fanaiho kap turin min ti tlat mai a, kan hnial ngam si lo va, keinin

kan kah che u chuan, silai mu thun lovin kan kap ang che u," an ti a. La hmun mualah an inkap ta chiam mai a. Lungtian pasaltha Hnawncheuvan silai mu a lo thun a, Fanai pasaltha Kalkhama a kap hlum ta a. S Vanlaiphai Leilet zawlah an inkap a, hemi tumah hian Fanai mi huaisen Sitêka pawh a tel a. Silai a han rik thuai thuai chuan, "Sitek, kun rawh, an kap ang che," an ti thin a, a ni chuan, "Pawi ralah ka kun lo vang, ka dah deuh deuh nghal loh," a ti thin a ni an ti.

Tun khaw hnuah Lungtian lam upa pakhat Parenga a lo zina, kan inah a thleng a. La hmun muala hmanlaia an inkah thu sawin kan ti ti a. "Engtizla nge khami tum khan, upa sawi danin, Lungtian chuan silai mu kan thun lo vang an ti si a. Hnawncheuva khan Fanai pasaltha Kalkhama kha a kahhtum si?" tiin ka zawt a. Ani chuan Upa sawi dan chuan Fanai ho khan an silai mu an lo phawrh hmaih nge ni, pawih lam pasaltha pakhat khup an kah sak a, Hnawncheuva thinrim chuan a silai mu a thun ve ta mai a ni an ti; tiin a sawi a.

Zuangva bawk an run hian a tua mah mah uang tur an awm chuang lo. Pasarih ve ve an io that a ni. Zuangva hawk run thawm chu Thingsai atang pawhin an hria a, pui turin pasalthaho an kal a, mahse ral an lo til hman tawh a ni.

VANDULA BUNGKHAW RUN

Bungkhua hi Sailo lal pali Vandula ho intiam rualin an han run a. Mahse an run dawn thu hi Fanaiho hian an lo hrilh ru hmasa hlauh mai a.

Hemi avang hian Sailoho hi an chesual ta a ni. Fanaiho hian an lo han hrilh mai hi chhim lam lalte nena an inngeih lohna kal zel kha niin a rinawm ber.

Lal pali khaw tlangval an ni hawk a, zasarih lai an tling a ni. Fanni pasaltha pahnih Pualkhawia leh Vairothanga ram chhuak chu Tiau dungah an han hmu a. Anni chuan savawm sa hi an lo rep a. A hmasa pawl chuan an sa rep chu an pawt thla a, an rawh ta nawk nawk mai a. Val upa an lo thleng a, sarep dil hauh lova an lo pawt thla mai chu an hau ta a. Pualkhawia chuan, "E, kan ui hau hlei nem, rawh rawh u, rawh rawh u," a ti a. An hote hnenah chuan, "Kir leh mai rawh u, zan tin an ralven bukah mei a eng tlat mai a, hriatna, an nei tawh a ni ang, in chesual ang e," a ti a. An zinga lal pakhat chuan, "Ka mumang a tha lo," a ti a, a hote chu a kirpui leh ta a.

Khaw thum tlangvalte erawh chu an kal lui ta a. (A kal zingah chuan Chawngsavunga, a naupang ber a, silai pawh a keng ve lo va, tun hnu hian Darzovah a lo pem a, kan kawmthlanga awm thin a ni a, a ni chuan Bungkhaw run thu hi min hrilh thin a ni).

An kal ta chu tawng chapo tak tak nen tlangval hote chu an pawt chho ta a. Thingluang sang deuh kan tur an han tan pahte hian, "Fenfualin an kal thei lo vang e," an ti a, pawl sal an man tur ngawt chu tawngkau chhehah an hmang ta a. Bung khua an han lut chu a lo ruak ta hiau mai a, kulhbingah an lo awm vek a lo ni a. Tlangval hote

chuan an archhiara arte leh an vawkte chu an kap ta zawt zawt mai a. A tuka an haw tur chu kawt-chhuah bulah chuan ruangchaicheh an lo thlak vek tawh a, Bungkhawho chuan Lungler khuate pawh an lo pun vek tawh hi a lo ni a. An rawn kap ta a, Sailo ho chuan zuam êm êm mai hian "Kap ve rih suh u, an tlanche zo ang e, an ti a. Mahse an rin loh tak chuan leh lam leh lam atang chuan an rawn kap ta a, an inkap nasa ta hle mai a. Sailo pasaltha Darchhinga chu, "Darchhing kun rawh, kun rawh," an rawn ti a. "Pawih ralah ka kun lo vang," a ti hman chauh va, a chalah tak an rawn kap fuh a, a thi ta a ni.

Sailo ho chu an tlanche ta a, eng emaw zat a n thi a, ni sarih chhunga lo thleng ve lo chu thi tawhah an ngai ta ringawt mai a. A thente chu khawhar an lenpui laia lo thleng leh nawlh ta pawh an awm a. Chutiang khawp chuan an phirsi hlawn a ni. Sailo tlangval hmelftha Vungdanga pawh a thi a, tihian hla an phuah a :

Chengrang kauva Bungkhaw phunlung daiah

Vungdang chhawl ang uai kan ring lo ve, ka
ring lo ve, tiin.

Bungkhaw upate sawi dan chuan, Sailo hovin an run tur hi an lo hre lawk a. An vel khuate an lo pun hman a. Anni khua chu nunau nen kulhbing chhungah an lut vek a. Dais lo changa lo kaptute pawh chu Lungler khuate an ni. Kulhbing chhunga an awm lai hian nau pathum an piang a. Pakhat chu Hmarnawna an ti a. An pian thir atanga an chhut danin 1977 kha kum 125 a nihna a ni. Pakhat hmingah chuan Kiamkaia an ti a. Pakhat hming

chu Darzama a ni. An tawngin kulh hi KIAM an ti a. Kulha an awm chu an phuah chhan a ni. Kulh chhungah hian an lo awm rei tawh hle a nih a rinawm, nau pathum lai an pian hman avangin.

AINAK RUN

Darzo sanga awm laiin Ainak an va run leh a. Fanaiho hian Lakher hi an va run fo mai a, "Chhawn" zawn nan an va hmang thin a ni. Fanai pasaltha Pualkhawia hovin an thawk a. Lungtianah an riak a, Anni chuan, "Haw leh mai rawh u, in run zawn a tha lo ve," an ti a. Mahse Pualkhawia chuan, "Kan kal laklawh tawh a, haw thei kan ni lo ve," a ti a. Anni chuan, "E, Pualkhawia, i thin te zawn zawn pawh kan be tawh a, tuman an hnial lo, nangmah chauhvinn i duh lo va, i thu a ni maw, kan chhinchiah ang che," an ti a. Chutah Pualkhawia chuan, "Min chhianchhiah rawh u, keini pawhin kan chhinchhiah ve ang che u," a ti a. A hote nen chuan an kal lui ta a. Pualkhawia chuan Ainak lal hmei a that a, an inte pawh an hal sak a ni. A fapa Ramlinga chu salah an man a, tlai khaw hnuah Thihnain an tlan let leh ta a ni. Heta an kal dawn hian an lalpa Nochhuma hian, "Pualkhawia, hei in kal dawn a, pawh ho chu mifing vervek tak mai an ni a, an thu kha awih hlek suh ang che," tiin thu hrilh a ni.

BUNG KHUAA RAWLRALA KAL CHANCHIN

Fanai lal huaisen Nochhuma a thih hnuin a nupui Darbilhi hi Darzo atangin Lungpuitlang a kai chho leh a, chutih lai chuan Bungkhua atangin rawralin mi pathum an lokal a. Pahnih hmingte chu Thangvala an hotu leh Saiduma an ni a. An thian pakhat erawh chu a hming hriat a ni ta lo.

Lungpuitlang Darbilhi khua chuan Darkhuang ram an neih kum a ni a. Thangvala hote chuan Darbilhi khuaah chuan buhfai zanriak an dil a, an kal leh ta mai a. (Hetih lai hi Darkhuang ram neih kum a ni a,) buh zingphurho an tawk a, buhphur hnuhnung ber Nuchiki teho an ni a, pawih ve bawk an ni a. Thangvala hote chuan, "In hnungah mi an la awm em ? tiin an zawt a. Sal hruite kenga an hmuh avangin an hlau thawng a, ral an nih rinna deuh nei chungin, "Awm e, an la tam mai," tiin an chhang a, an kal pel chiah chu, "A hnuhnung ber ni sela kan han man mai tur a," tiin pawih tawngin an sawi a. Nuchiki chuan pawih tawng a lo hre hlauh mai a, hlauthawngin rit phur chung chuan an theih ang tawkin an tlan ta a. An thlen veleh chuan an sawi nghal a. Lal leh upate an in berawn thuai thuai a, um turin tlangval chakte an tiantir ta vat a, an um ta vang vang mai a. Pangkhaw lui chhuah Chhimtuipui a finnaah an zu nang ta a. Chalthanga Hnamte mi, Ralsiama pa chu thleng hmasa ber a ni a. Thangvala hote chuan Pangkhawlui chhuaha tuiherawt siam chu mak ti awm takin an lo en khawtlai hi a lo ni a.

Chalthangate chuan, "I niin lo haw teh se, kan in bia ang," a ti a tiin an han au va, an man ta nghal a. Chalthanga chuan Saiduma a man a, a thiante chu mi dangin an man a. An hruai hawng ta a. Darkhuang tlangcheng kawm an pelh hnu chuan Saiduma chuan, "Ka dai kal a chhuak e, a ti a, a peng ta a. A lo chhuak har ta deuh va, ani a tlan chhuak a lo ni reng mai a. Kham chhengche takah hian a zuangthla a, tun thlengin "Saiduma zuan thlakna kham" an ti ta a ni.

Chutia a tlan chhuah tak chuan midang chu an chhuah ve an hlau va, hnungkhirha phuar an tum a. Thangvala chuan a ipa a sal hruai ken chu a phawrh chhuak sauh sauh mai a, "Khh u, khhi u, ka duha marnu ka khhi, ka duha marpa ka khhi, khhi laiah ka khhi chenchun," pawl tawngin a ti ta mai a. A sal hruai chuan an hnung khirha a, an kai a, an kal tha duh ta mang lo va. Thah ngai an in ring a ni ang chu. "Min that mai rawh u, kan lu kan phur peih tawh lo ve," an ti a

Pi Darbilhi fapa Lianbuka chu an han ko va. A lo thlen chuan a chhuahchhal a, "Engtiziange ni hetiang in awm, zanriak buhfai min dil a, kan pe che u a, kan lu leh ban la tur tan a ni maw buhfai kan lo pek che u," a ti a. A serththianah a han kik hlek a, bawh hla a chham ta nghal a, a khaw tlangvalte chuan an kap ta nghal a. Thangvala phei chu an han kap tur chu a hnung lamah a tawh han han mai a, silai pasarihin an kap a, an tihlum ta a. An ruang chu kawngthlangah an paih ta a. Tun thlengin chu lai hmun chu "pawl ruang paihna" an ti ta a ni. Hetia Thangvala te an kah

rik dawt dawt lai hian a tlanchhuak ta Saiduma chuan Chhunfeu tlang lawrchhuak hmanin a insawi thin a. A hlat deuh em avangin an ring mang lo.

Chutianga mi an lo thah tak chuan Saiduma tlanchhuak bawk nen, Chalthanga chuan, "Ral kan siam ta a nih hi," tiin a fapa hmingah pawh Ral-siama a sak phah ta hial a ni.

Darbilha nuata chuan a khua ten thil an tih dan chu an lo hrii a, a nuapa Chhiakama chu a lo zin a, thil awm dante an han zawt Chiang a. "Anih tak chu, an thiam lo a nih chu, amaherawhchu an silai erawh hi chu ka hawn chho ang a, an chhungte ka pe ang e," a ti a. Fngmah buaina awm zui lovin a reh ta a ni.

HAUTHENG RUN

Hautheng pawh hi Lakher khua bawk a ni a, Fanaiho chuan an va run leh ta a. Mahse Ainakin an lo hriih ru hmasa hlah mai a, chuvang chuan an lo in ralring sa vek hman a, kulh bingah an lo in khung vek hman a. Fanaiho chuan ngampa tak maiin an bei si a, an inkap a, Fanai pasaltha pakhat chu kulhbing bul lawkah chuan an kap thlu ta mai a. Hautheng ho lah khan a ruang chu an chang tlat mai bawk si a, a ruang pawh chu an la thei ta lo va, an tang deuh ta tlat mai a. Chutia ruang tan chu tlawmpa-eksenah an nei bawk si a. Tichuan chhumpuizin an siam ta a; silai an kap khu ta chiam mai a, chumi khu karah chuan Do-

pawrha a zuang lut a, an pasaltha bawpah chuan a la a, a hnuk ta chiam mai a, amah a lo chak em avangin bahlah miah lo vin a rawn tlanpui a, an rawn kap fuh ta lo a ni. Tichuan a ruang chu an hawn ta a, "Kawlchaw lui" lian chu ruang pu chung chuan Dopawrha chuan a dai ta a, a kokiah hian tui a liam zarh zarh a ni an ti Hautheng runah leh Tihbual runah hian Fanai ho bi an che sual ber a ni.

HALKHA CHHUAK

Semhranga hi Halkhaa awm a ni a, an lalte nen an in ti thiam lo va, an Halkha lal inpui chu a hal ta a. Chutiang thil a tih avang chuan hlau-thawngin thlang an lo tla ta a. Lungtian lamah Dokulha a awm ta a. A khaw hnu deuhvah chuan Halkha lal chu Sangauvah a lo zin a, chumi tum chuan Semhranga tupa Hrangchhuma chu Sangaua a lo zin lai tak a lo ni ve a. Halkha lal chuan, "Nangmahni hi in ni maw ka a Halkha lal inpui hal tu che u kha a ti a. Hrangchhuma chuan ni e le, i va han hre rei ve le, i thil tih dan chu, a ti ve ta a. Nimahsela a han in ngaihtuah a. E kan thiam lo a ni e, min ngaidam rawh zu belpui ka lei ang e, a ti a. Hrangchhuma hi dawithiama miten an ngaih a ni a. Halkha lal hnenah chuan, engahnge khatianga zu in hote in sawi mai, daw i thiam asin an ti a. Chutia an tih avang chuan a kal bosan ta daih a.

Sembranga hi Halkha atanga a lokal dan chu hetiang hi a ni. Halkha atangin Lungtianah a rawn awm a, chuta tanga a zin kualnaah chuan a nupui te nen an kal a, sai thawm a hria a, a nupui chu hmawngawnah dahin sai chu a bei a, a kap ta a. Saisa chu an rep ta chiam a, tuna Sairep an tih tak khu Semhranga saisa repna a nih avanga hming lo pu ta a ni.

LALLUAVA LEH VANSANGA VAILIAN DAN TUM THU

Vai lo lian kha Rolura thlahte chuan Chhipphirah an lo kap a. Chhipphir lal Lalluauva chuan Vansanga hnenah, "An lo chho tur hi i lo kap kir mai ang," tiin a sawm a mahse Vansanga chuan, "Lalluava, i thi ka thi, i dar ka dar" a lo ti a, chutia a tham loh lutuk avang chuan Lalluauva chuan a kap ve duh ta lo va Major H. Shakespeara (Tarmita an tih mai) pawh chu heta an kah hian an dang chep nasa tawh a, Mizoho hian an hual bet tlat a, kulh atang khan daileng tur pawhin tumah an chhuak ngam tawh lo va, an ekte pawh an fun a an paih chhuak mai mai tawh a. Mahse Lalluauva chuan a ruka ei turte pein a tanpui tak avangin leh chhak lam atanga lo chhuk Nikuala rawn hneh thla tute lo thlen tak avangin an chhuak leh thei ta a ni.

Hetia vai an lo len tak tak hnu hian Vansanga chuan Lalluauva chu kahpui atan a sawm leh ta zawk a. Mahse Lalluauva chuan :

Kan sawm kan sawm laia nuam lo che,

Lal bik tum suihlung in chhir che,

Tunah ngur ni sawm leh e,

tiin hla tein a lo phuah ta a. A chung a kan sawi tak ang khian, Vansangan a kah tum pawhin Lalluaiva chuan a rugin a lo pui ta mah a ni.

Chutia Lalluaiva tanpuina avanga him taka an chhuah tak avang chuan hnehtu chan an lo chang ta a. Lalluaiva hnenah chuan "Lalluaiv, i ram duh chin sawi rawh ka pe ang che," Tarmita chuan a ti ta a. Ani chuan, "Ka tlang neih chin hi a tawh e," a ti ta mai a. Anih leh i khuate kuli awlna ka pe ang che," a ti leh a. Lalluaiva chuan, "Ni lo ve, kuli an awl chuan chiseh chem hman tur an nei lo vang," a ti leh a. Laiphir tha tak a pe a. "Number khen a ngai lo vang," a ti leh a Sap dang lo chhuak reng reng pawhin an ngai mawh ngai lo. India Independence 1947 atang chiah khan number an lo pe ve ta chauh a ni. Tin, Certificate tha tak an pe bawh a, a mawin a ropui hle mai a, a hmutu apiangin an ti thin a ni. Lal kawr an pe a, a kokiah dar kawkaih chuat mui ni a inbel tel bawh a, a mawin a ropui hle mai a hmutu apiangin an ti thin a ni.

Chhipphira an inkap; hual beh tlata an lo chhuak leh ta chu chhim lamah an lokal zel a. Leite-ah in kahna an nei leh a, Leite rama tuna Vaihmun an tihah chuan awmhmun an khuar a, kulhte pawh an siam ve a Leite atang chuan Taipui ral kai chho vin Darzo an lut a. Darzovah khua a lo awm tawh lo va, an lal Darbilhi chu Lungpuitlang lamah a khuate nen an lo pem zo tawh a. Darbilhi awmna

khua Lungpuitlang lam chu Tarmita chuan a pan leh ta a. Darbilhi hian sapho Tuipui ral kai chho hi kah a lo tum lo reng a. Nimahsela a khua Lungpuitlanga Tarmita lo lut thut chu, hmeichhia a thuchang, inchar lamah tlan a han tum deuh va, mahse a tlan hmain an lo lut hman tawh si a, a tlan chhuak hman ta lo va. Tarmita hnenah chuan Darbilhi chuan, "Kei hi nuṭa nei lo, nuṭa awt êm êm ka ni a, nuṭa-ah ka zawng ang che," a ti a. In charah chuan puanpui a phah a, puanpui chungah chuan a thutir a, puan dum a pe a, in remna sa-ui an tan ta nghal a. Sial a ki leh a beng inchen a talh a, Tarmita chalah chuan se thi a tat a, thu an thlung a, an inrem fel ta a. Hetih lai hian Tarmita chu Major a ni a, a chungah hian Colonel Tegear a awm a. Leitea kulh chu a lo nghak a, chutia Tarmitan Lal Darbilhi a han rem tak avang chuan Tegear-a leh a hote chu Darzoah an chho va, kulh nghet tak leh ropui tak an siam a, ama hming chawi in Fort Tegear an ti nghe nghe a, Tun hnu indopui pahnihna hunahthe pawh sipai lai lokal apiangin Darzo lai Lalkhama leh a Upate hruaiin Darzo kulh Fort Tegear an tih chu an en zel ṭhin a ni. He kulh hi tun thlengin hmuh theihin ropui takin a la awm ruih a ni.

Tin, Darzo-a a kulh hi Fort Tegear tih ni ṭhin, mahse Tarmita ho ngeia lo buatsaih a nih avang leh Tegear-a a haw hnu pawha lo nghaktu a nih avangin, Tarmita hmun ti emaw Tarmita kulh emaw tiin upate chuan an sawi ṭhin a ni.

Tarmita chungah hian Marliana (Murray) a awm a. Fanai lai Zakapa ၵu Khawhriah a lai a,

chutah chuan Marliana chu a han kal a, Zakapa khuua paihte nula hmeltha tak mai chu a ngen ta a, mahse a tlanbo va. Tichuan Zakapa nupui chu a ngen leh ta a, Zakapa chu a thin a rim a, Marliana thinhnunah chuan kah a tum a, silai a chuktuah a, mahse a upa chuan a ngai ngam lo va, a ben per sak a. Chutah Marliana hote chu buhin hal turin an tlan ta a, chumi lo haw leh lam chu Zakapa khuate chuan an lo lambun a. Zakapa chu an man a, an inkhing ta a. Tarmita chuan "Zakap engah nge in kah mai le" tiin a han zawt a. Zakapa chuan, "Paihte nula a ngen a, a tlan bova, ka nupui a ngen leh a, ka kap a ni" a ti ta a. Chutah Tarmita chuan, "Zakap i thu ngai hlir sawi rowh, nang i lal ang a, kei ka sang ang," ti ta a. Tichuan Marliana chu a tla ta a, Tarmita chuan Lunglei hi a awp ta a ni.

Darbilhi leh Tarmitan Lungpui tlanga sa ui tanna an neih hnu chuan tlangte an thlir a. Darbilhi chu a ram atana a duh chin a kawhtir a. Tuipui atanga Pangkhaw lui dung zui chho huan a kawkin a. Pangkhaw lui atanga Darzo luia chhukin Tuipui thlengin, Tuipui zawh chho leh in a ramri atan a kawkin a sawi kual a. Chumi hnu chuan Mamte tlang dum dur maite chu thlirin, a fapa Lianbuka chu kai thla turin a fuh a. Lianbuka chu fapa mal leh tiangval a nih si avangin a kai a remchang rih lova. Dopawrha chuan kai a lo dil si avangin a kai thla ta zawk a ni.

Sap ho hi Darbilhi chung a lawm em avang hian a ramrite hi inchi khat pawha tawh sak an remti lo hle a, S. Vanlaiphai ramah hian pakunga

rahsiin khaw din a tum a. hmunte a siamin lote a vat vek tawh a. Sau i tanna thuthlung keng chuan sapho hnenah an sawi ta a. Sapho chuan Pakunga pawh chu an hnawt chhuak leh ta a ni.

HAUSATA TE UNAU CHANCHIN

“Khawnglung” Vuta leh Fanai (Lungzarh) hoin an run hnua khaw, Vutan a mah veng turin Khawnglung a runpui Lungzarh ho a chah thla a. Lungzarh ho chuan Vutan min chah thla e, an ti a. Kamliana fapa Taihmunga a rawn chhuk thla a. Zawlse Selesih atanga mel 5 Bungmunah Taihmunga chu a lo awm a. Chuta tang chuan Lungkawlh ah, Lungkawlh vela thil hming. Zuva lui te, Lungva te khi a rawn phuah vek a ni. An khelkhawn hlaah pawh “Vanlaiphai leh purun tlang hi hei hawi ti e; mi nunnempa hreuthanga zun nat,” an ti a ni.

Chuta tangin Bungtlangah, Bungtlang atangin Hrangkunga Lungrangah, Lungrang atang chuan Pukpuiah Lunglei vela Lui hminga “Va” zawng zawng hming pu khu a ma phuah vek a ni. Chuta tang chuan an lo chhuk leh a, Thiltlangah, Thiltlang atang chuan Perilungah, Perilung atangin Cherhlunah, Cherhlun-ah chuan an pa Taihmunga chu a thi ta a. A Khawlai fa Cherhlunah chuan an kalsan a, chuta tang chuan Phunhnawma Vanlaiphai ah hmun an nei leh a. S. Vanlaiphaiah afapate, Hausata, Dokulha, Vantura te nen chuan an awm ta a ni. Chuta tang chuan Lungtianah an lut leh a, Hausate nupui atan Thlualam Lal Bekhrama fanu Ngundawngi an dil a, A man atan chuan Sal an ngen ta a.

An lo kal kual tam em avangin engmah an nei lova, "Khawbu" zuk run ula, chuta in Sal man chu manah kan la ang an ti a. Thu an thlung ta a ni. Lungsan Lal Lalchhuna (Thangluah Lal) an zuk run a, Sal tam tawk tak an man a, tin, mi tam tak an that bawk a; Sialte pawh an kaw ta vak mai a, Sethlun kawnah an riak ta a. Mat leh Tuipui inkarah an rawn kai a, chuvangin Mat leh Tuipui inkar khu "Sekaw tlangdung" an ti ta a ni. Tichuan Mat chhuah Tuipui-ah an kai a, Lungtlan-ah an lut ta a.

Ngundawngi chu nupui atan an dil ta a, (an in tiam ang an hlawhtlin tak avangin) tichuan anin nei ta a ni. An Sal mante chu manah an pe a, Thantlang Lal (Darbilhi pa) Zahuata pawh khan an Sal man te chu manah a ei ve a ni. An mi man ho zinga, thenkhatte chu Khawchhak lam atangin an lo tlan ru a, an tlan dawnin Buhfai an thukru a. Thing vaw khat an va phur a, Buhfai an dah ru a, kan phur leh dawn an ti a; an Buhfai thuhruk chu an la a, an tlan ta daih a ni. An tlanchhia chu Sakein a hruai a. Sakei chuan hma a hruai zel a, Bungkhua-ah an lo chhukthla a, Bungkhuaa an luh dawnin Sakei chu kawngthlang ah a peng ta a. Kawtchhuah leh lamah a lo awm leh a, tichuan Sakei chu an zui zel a, Tiau-ah an rawn tla thla ta a. Tui an dai thei ta lova, an hma-ah Sakei chuan a mei a va hem a, Sakei mei chu an chelh a, an dai kai ta a ni. Thingsai khaw Buh seng lai tak a ni a, Zingah (Chawei hmain) an thlung a, kan Buhfai ken hi chhum ula, Kein in chhum sa hi kan ei a nge an ti ta a. Thingsai khaw Buh seng ho chuan, E!!! kan chhum sa hi

ei ula, in Buhfai ken pawh hi nakinah in duh leh ang, keng leh rawh u, an lo ti a. Lungleng, Kangloa nu Chhunrangpui nu nute an ni. Tichuan Darbilhi te khua-ah an lut ta a.

Tin, Hausata nupui Ngundawngi kha a tlan leh a, an ko leh ta a, an han ko chu, Hmaitlamah mingo lu an lo ngen a Hausata te unau chu Mingo lu la turin Saichal tlangdunah an kal ta a, Rangamatri kiang vel a, Border-a Sap lo awm (pathum) an zuk that ta a. Sap pathum lu leh Rifle pathum, Laiphir pakhat leh puakruk (Revolver) pakhat an rawn hawn ta a. An thil hawn chu an unauten man angin an ei ta a. Hausata chu an ramvahnah Pangtawh kham hnuaiah Lungtumin a chhut a, a thi ta a ni. A thlanah chuan Laiphir kha an phum tel a.

Tarmita te an lo len khan, Hausata thlanah Laiphir an phum tel tih an rawn hre vek a, a thlan rawn lai turin leh Dokulha te man turin an lo chhuak a. Chumi an lo chhoh dawn chuan. Lungsen Lalchheuan Tarmita hnenah, Keini pawh min that bawh a, Salah te min man bawh a, an sal mante kha min rawn laksak ang che u, tiin a chah a. Hausata thlan tunge hria tiin, Tarmita chuan a zawt hlawn a. Darbilhi khua ami Vaitlaia chuan keiman ka hria a lo ti a, tichuan Rahsi te hruaiin an kal ta a ni. Hausata thlan chu a brilh ta a, an han lai chu an rin aiin a lo thuk si a, Sipai ho thlan lai hah chuan, a nih loh vaih chuan nangmah kan phum ang che te an ti a. Silai chu an phawr ta a, Tarmita chuan, a lawngin Silai vawithum an kap a, ka nauin hetin hetin a ti che maw a ti a, an kap nghek nghek a, a mittui a tla zawih zawih e an ti.

Dokulha chu man an tum a, a lo tlan bo ta dath a. An naupang ber Vantura kha a chhia khawn mante ram Sahri lui chhuabab Chhahapa (Lakher) Vantlaia ten an lo kap hliam a. A hnunglang takah hian an lo kap a, chumi kahhliam an lo bawisawm lai tak chuan man tumin Tarmita hote an va kal a, Vantur, kan kut chungah emaw i thih dawn kan ti a, i duh ang takin i in chhunglumah i thi dawn a nih hi, an ti a ni.

Tichuan Tarmita te chu Khawehhak lamah an chho leh ta a, Thlualum Lal Bakhrama inah Saplu pakhat leh Rifle pakhat an la chhuak ta a. Tin, Thangzang Lal inah Saplu pakhat leh Rifle an la leh a. Tin, Paulala inah Saplu pakhat leh Rifle an la chhuak leh a. Tichuan Thlantlangah an kal leh a, Darbili pa Zahuata hnenah, Tarmita te chuan in Sal man zawng zawng min rawn pe rawh u, an ti a. Hmeichhe naupang pathum leh Mipa naupang pahuih an rawn chhuak a, Tarmita te nen chuan tawng an in hre si lo a, khua a thim a, an tlanbo leh ta a ni.

Tarmita te chu Dokulha man tumin an lo kal leh a, mahse Dokulha chuan "Kei chu mi lai ka ni a, kan pawl danin mi laiin engmah thu kan nei ve lo" tiin a lo tang a. An man lui ta tho va. Pa rorum leh huaisen tih takah an hruai hlei thei lova, an han puak leh an hnungah a seh a, a tawpah chuan an vawk zawn ta ringawt mai a. Aizawl atangin a kal duh chauh va, khuangpui nen baza nen an awilam ta a. Chittagong-ah an tan tir ta a.

Tichuan, Dokulha tang chu a lo chhuak leh a, mahse vai khamah a namthla leh a. Dokulha chuan a makpa Zaliana sial a talh luih sak a, Zaliana

thinrim chuan Sorkar hnenah thlen a tum a. A farnu Khuangpheki chuan, "Zalian engnge i tih dawn," tiin a zawt a. Zaliana chuan, "Dokulha vai thah ka sawi dawn a ti a. A farnu chuan, "Zalian, em em a che, thuhnute hi dawn ve teh, chutiang chuan hram mai mai teh suh," a han ti a. Zaliana chuan, "Ka vaibel dawn bak hi engmah dawn ka nei lova," a ti a, a report ta a. Dokulha chu an man leh a. Andaman thliarkarah an tan tir ta a ni.

A tan tum hnihnaah chuan Hnawncheuva te nen an tang dun a. Hnawncheuva chuan Turkuk rahsi Satinkhara a thah vangin a tang a ni a. Hnawncheuva chu an man hmair a nupui pi Suaki nen an rawldun a, an rawlna hmun chu tun thleng hian Rawlbuk tia hriat a ni ta a ni. Hemi tuma Dokulha tang hi a lo chhuak ta lova, Hnawncheuva lo chhuak chuan, "Kan tan lai khan, Thiana kan chhuah hun chu, vai pakhat chu kutsil nan kan hmang leh dawn lawm ni," a ti thin a. Het a lo chhuah a hun ve tawh in ka hre si a, a ni pek hi a rawn that leh ta pawh a ni ang e," a ti a.

Tichuan Dokulha chanchin chu hriat zui theih lohvin a tawp ta a ni. A fapa upa ber Ngunlinga chu Bualpuiah a lal a, Ngunlinga Bualpuian ti ta nghe nghe a ni. Tumirha Rulkualah a lal a, a fapa Lianhmunga chu tlang changa a lal laiin, lal ban khan a nang ta a. Lianhmunga fapa chu pu Lalchunga Chinzah politician hmingthang tak hi a ni Suichhuma Lungpherah a lal a, a fapa Lathulhan a thlak a, mahse a dam rei lova, a fapa Hmungdunan a thlak leh a lal ban khan a nang a ri. Vanlinga Fungkahah a lal a, lal tan khan a nang a, Tialcheuva Lungtianah a lal a, afapa Thawngkunga chu lal ban khan a nang bawh.

DOPAWRILA CHANCHIN

Dopawrha hi Sertlangpui khaw chhuak a ni a. Lal nula a ngaih avangin a nupui a ma der a, a nupui chu Darzo zanga khaw lam pan chuan a pem ta a. Dopawrha chuan a nupui ten Darzo an thlengin, awmhmun an nei tawh ang a tih chinah chuan a kal ve ta a. Sertlangpui atang chuan Darzo chu ni khatah a ban zawk mai a ni an ti thin. Sertlangpui lal pawh chuan Dopawrha chu a pem ta a ni tih a hriat chuan a ni ve hle mai a, lo hre lawk se chuan, that lova a khuua awmah chuan a chelh duh zawk hle niin an sawi bawh thin a ni.

Mi chak leh fel tak a nih avangin Darzo zanga khuuah pawh chuan lal upa zingah a tel ve ta mai a. Lal Darbilhi leh Tarmitan saui an tan laite pawhin a awm ve a, a khaipa pawl tak a ni reng a ni. Rorel mi a nih avangin Fanai ram hi a pan a ni.

Tarmitan Mamte rama Lianbuka kai tura a rawn chu Lianbuka chuan a lo hnial ta si a. Dopawrha chuan kai a dil ta zawk a. Tarmita chuan "Lal i ni ve em ni?" tiin a zawt a. Dopawrha chuan, "Lianbuka unau ka ni," a ti ta mai a. Tarmita pawh chuan a phal sak ta nghal a. Kai tumin a in puahchah ta a, S. Vanlaiphai hmunah a insuan phawt a.

Mamte ram a tlakthlak hma chuan chhim lam, Lakher lam lalte a rem phawt a ngaiin a hre ta a. Fanai ho hian Lakher lama chhawnte an va zawn thin avang leh an lo inrun fo thin avangin, remua

siam phawt loh chuan kai ngamah a ruat lo a ni. Remthu sawi tur hian Dokhara leh thian dangte sawmin a kal ta a. Serkawrah an lut hmasa ber a, an lai Thawngliana hnenah chuan, "Hei in kiang kamah Mamte tlangah khua ka han siam ve dawn a, nangmahni kiang kamah nangmahni belin khua karawn siam dawn e, a ti a. Lal chuan a lo remtiin a lo lawm viau va, zute a inpui ta a. An zinga mi pakhat chuan Dopawrha chu thah a tum deuh tlat a, mahse an lai berin a rem tak tlatah chuan a ti thei ta lo va. Khaw pathum lai lalte a rem ta a. A tawpah chuan ramri a thleng ta a. Tah chuan an lo thah ngei an ring tlat mai a, Mahse thah a hnekin sial a ki leh a beng inchen hi an lo talh ta tlat mai zawk a. An se talh chu katen bulah hian rem lo deuh hian a tlu a, katen thing-pum phahah chuan hian chhoi an tum lai lai mai a.

Dopawrha chuan, "Naute u in sa channa hi a rem lo em mai, " a ti a. Sial chu a kaiha kawm pallah a han hmer a, leikapuah a han hlangka ta dath mai a. Mak an tiin an zah phah ta em em mai a ni.

Hlim takin khaw lamah chuan an haw ta a, khua a miteh an lo zawh chuan kan kai ngam dawn em maw ni tiin a chhang zel a. Mahse a lo tum ruh em em mai hi a lo ni a. A kai thla ta ngei a. Thingsemiang khiam phie a zuan ta a. Hetta an lai hian an tum em em mai a, beara hi an lai a, khah hi a chet em em mai a, a khate chit a kan vel a, beara hawn tem deuh chit a sem sung sung mai tiin a. Thingsemiante hi chawah an ring thin a

ni. Thlengang ram atang chuan Mâmte tlang an kai ta a, hetah hian a awm nghet ta a ni.

Dopawrhan Serkawr lalte rem tura a kalpui pakhup ni Dokhara khan Tawipui kai a tum ve a, mahse Dopawrh hian a phul ve ta lova. Ani chuan a pakhup pui lal dang Dokham fate a han rawn a, chungho chuan. "Kai ve mai rawh" an lo ti a, Dokhara chu Tawipuih chuan a kai ve ta a ni. Dokhara thih hnu chuan a fapa Aichhuma a lal a, a fapa upa ber Sanghleim a thlak a, lal ban khan a nang ta a ni.

Dopawrha hian fapa Saihemu, Lalphuta, Sai-chhunga, Sakeia, Vandaiphara, Saipianga leh Tlung-china te a nei a. A naupang ber Tlungchina hi a thih hma tak avangin rokhamtu chu Saipianga a ni a. A fate zinga tiang changte chu :-

Lalphuta Thlengangah a lal a, a thih hma deuh avangin a nau Sai-chhunga a lal ve leh a. Sai-chhunga thih hnuin a fapa Bawilawka a lal ve leh a, lal banin a nang ta a ni.

Sakeia hi Mudipuih a lal a, a damrei fu a, a lal lai hian lal ban khin a nang ta a ni.

A naupang ber Tlungchina hi a thih hma avangin a u Saipianga chu a Pa thih hnuah Mam-te-ah a lal a, a thih hnuin a fapa Sangduna a lal a, lal banin a nang.

DAWITHIAM RAWT

Fanai ho zingah hian Dawithiam awmin an ring hlawm a, Pakhup Sihthu ho chu dawithiamah an ngai ta a. Vai lo len tawh hnuin Darbilhi hi

chu Muallianpui atangin Lungphunah a insawn a. Lungphua kal ve lo, Muallianpui la nghak ho zingah dawithiam nia an ruatte chu an rawt ta a. Hleibawra Thingsai lal leh Dokapa Lungleng lal chuan heng Pakhup hote hi an khuate dawituaah an ngai ta a, an khaw hnih chuan an rawn intiam rual a, râl chhuahin an lo chhuak a. Hemi hma hian Pakhupho hian an lo hre ru sa deuh tawh a, chuvangin Chithara pem an tum a, hmunte an zu ên a, chutia hmun zu entute kal hlan chiah chuan an lo rawt ta a ni. Muallianpuia awm ve Dohranga leh Bawkhala chuan sawrkar pawhin dawithiam rawt chu remti angin an sawi vel ta a, chumi thu hria chuan Hleibawra khuate leh Dokapa khuate chuan a rualin an lo ti ta a ni. Muallianpui a Fanai dangte erawh chu tumah an che ve ta lova, bangawngahte an bih a, dawithiam deuhva an puh hote chu khawlaiah an that ta hlawm a ni.

Fanai pasaltha pakhat Zuangva bawk run tuma Serkawr lal lo kap thlu tu Thlahaia fapa Zaruma pawh an rawt zingah hian a tel ve a. Amah hi chu Chithara hmun ena a thang hlan chiah kha a lo ni a. A rawn haw leh chuan a thin a rim em em mai a. "Ka pa Zaruma keimah tluk, ka awmlai pawha ti lova, ka awm loh hlan kher khera in lo rawt, Pualkhawia tih loh hi chu tumah hi hlauh kan nei hlei nem che u," a ti a, tuibur an han theh dawn pawhin a duh map lova, a thin a rim em em a ni. A rawttu ho zawng zawngte kha a chhinchhiah ta vek a, chithar lamah chuan an pem thla ta a. Chungcho zawng chu sawrkar chuan an rawn man ta a, Andaman thliarkarah an tan tir

ta a, Dokapa Lungleng lal phet chu lo haw leh lovin a thi ta a ni. Hleibawra crawh chu a chhuah hnuah a lo haw leh a. Dawithiam rawt avang hian Lungleng khua chu an rau ta vek a, Mual-lianpuia la awnte kha Lungphunah an chhuk thla ta vek baw a, a ruak ta ve ve a ni.

FANAI LAL INTHLAH CHHAWN DAN

Rorehlovan Aithangvunga leh Khualsawia leh Khawtindala a hring a:-

1. Aithangvungan Dokhama hring a, Dokhaman Zadura leh Lianchema leh Zakapa leh Pazika a hring a. Zidunan Kaphleia a hring a, Kaphleian Sangluaia, Sangluaian Lalhleia a hring a, Zawlsei lal a a ni a, lal ban khan a nang a ni.

Lianchewan Kapchhunga leh Suakkhuma a hring a, Kapchhungan Lalhanga a hring a, Lungkawlh lal a ni a, lal ban khan a nang a.

Zakâpan Thanchhuma a hring a Thanchhuma hi Sailulak lal a ni a, lal ban khan a nanga- Pazikan Lêng lal Saihnuna a hring a, hla phuah thiam tak a ni, Saihnunan Lalchuanga a hring a, lalban khan a nang ta a ni.

2. Kualsawian Pahnuna leh Hnochhuma a hring a. Pahnunan Dokapa Lungleng lal leh Hemphunga Bualpui lal leh Sabuta a hring a, Lal ban khan a nang.

Hnochhuman Lianbuka a hring a. Lianbukan Lalsai-
lova Lungleng leh Muallianpui lal leh Lalkhama
Darzo lal a hring a. lal ban khan a nang a ni.

3. Khawtindalan Patlaja a hring a. Patlajan Lal-
chhuma leh Dophunga leh Hleibawra a hring a.

Lalchhuaman Liannawla Tarpho lal leh Rokhuma
Khawhri lal a hring a, lal ban khan a nang ta a ni.
Dophungan Thangdula Cherh'un lal a hring a,
lal ban khan a nang a ni.

Hleibawran Thingsai lal Lalbuana a hring a, lal
ban khan a nang a ni.

VAILEN HNUA LAL THARTE :

1. Dopawrha - Mamte lal
2. Dokhara - Tawipui lal
3. Thlahaia (Pakhupa) - Chithar lal. Tin, a fapa
Hrangruma pawh a lal
tho a, mahse lal ban
khan a nang.

4. Dothangvunga
(Tha-ai) Mautlang lal.

Tin, Dothangvunga fapa Zohlana Mautlangah
hian a lal ve leh a, a thih hnuah a fapa Lalnghing-
lova a lal leh a, lal banin a nang.

5. Tin, Thanchhuma (Sailulak lal) fapa Lalhranga
Buhvumah a lal a, lal ban khan a nang.

Heng te hi Rorehlova atanga Fanai lal tlang-
chang chho zelte chauh chhuina a ni a. Fanai lal

te hi an ropui sawtin lalna ram chin pawh an nei
zau hnan em em a ni tih kan hmu thei a.

Fanai hnam zingah hian blaphuah thiam lang-
sar zual awm chu Saikute hi a ni mai a, hmarlam
atanga lo nem pheizelin Thingsath hian an awm
ta a ni. Tin, pasaltha huaisen tak tak sawi tur an
awm nual a, Siteka te Puikhawh te, Vairothanga
te chanchin ngah tham tak tak pawh an awm.
Fanai mi chak zingah chuan Dopawrha hi a lang-
sar ber pawl a ni a, a aia chak ni awm an hriat
chu Hauchuama a ni a. Ith suk thar hian zawl-
buk inchung an inkhawh hlen siak a. Dopawrha
khawh chuan a dithlifarlem a hret thla deuh thin
a. Hauchuama khawh erawh chuan a hlen fel
nalh nalh zel a ni an ti.

Fanai Sakhaw biak bik

Fanai ho hian sakhaw biak dan hi Luseiho biak
dan nen hian a in ang deuh ber a. Pathian an ngaih-
dan leh thihhnu thu an ngaihdan pawh a danglam
lo. Thlarau sual leh mi tinatu awmin an ring ve
tho va, a tha lamah malsawmtu chu "Pathian an ti-
in chu chu chunglama awmah an ngai a. Tin, sa
lamah malsawmtu chu (Lasi) an ti ve tho va, chu-
mi chu miin an zawl chuan pasalthaah a siam thin
a ni an ti. Inthwi an chingin bawlpote leh sadawt-
te pawh an nei ve bawk a ni.

Sakhaw biakna bika vawkpa talh an nei a, a sa
hming kimin an dab hrang a, chu chu "Khawrawl"

an ti a, khum hnuaiah khochhuanin an khuh tlat a. Ni sarih chhung an inserh ta a, chumi chhung chuan chawhmeh dang engmah an ei thei lo, chumi sa chauh chu an ring ta a ni. Tin, hemi an inserh chhung hian an inah chuan tumah luh an phal lova, naupang va lut palh an awm pawhin ui hnawhin an hnawt chhuak thuai thin a ni. An inserh hun chhung ni sarih a zawh chuan an sa ei kha an lo ning em em tawh a; chhungkhat laina ten an tui te an rawn khai a, anhnate an rawn ken a, tichuan an sa ei-bang kha puih mai awih a ni si lova, awngah an thlak ru thin. Chumi chhung chuan ui anga chang-in naupangte chuan kawm hnuaia atangin an lo dawh a, chu chu an ei thin a ni.

Mitthi thlaraute chu Luseiho chuan rih dila kal angin an ngai a, Fanaoho erawh chuan "Zinghmu tlang pan angin an ngai ve thung thin a ni. Sakap thei te hian Lastan zawl an ti ber thin a, hemi bak-ah hian 'Tlangbual Zawl' an awmin an sawi leh a, chutiang mite chu sakap thei rau rauah pawh an dam rei bik a ni an ti thin. Hetianga Tlangbual Zawl-tu hi chu mi vanneihah an ngai thin a. Sakah theih-na chauh pawh ni lovin kawng tinrengah an mahni vengtu angah an ngai thin a, Tlangval pakhat ram vak pawh hian kawng a bo ta a, haw ngaihna reng reng hre lovin a vak vel a; ni tlak tep tawh hian kham pangah hian lasi hrik in en dalh dalh lai hi a va hmu ta a, amah tanpui tur chuan hetiang hian a sawm ta an ti.

Tlaini tla chiai e, chiai e,
 Chhuihthang ka kalna, siali lengin e, ka khua
 min thlen u,
 Siali lengin ka khua min thlen chuan,
 Chun tawnah lei ang ka hril ngei ang, tiin.

Hmanlai chuan dawi hi awmin an ring thin a,
 hlate an chham a, an inti rinawm thin a; chuti-
 ang a dawi zuarte pawh chu an awm thin a. Natna
 dang deuh an lo neih chuan tu dawiah emaw te an
 in ngai thin a ni. Dawithiam hmasa ber chu Khup-
 vunga an ti a, hmar lama awm saw a ni a. Chhim-
 lam lai pakhat hian chu a dawi lei tur chuan a upa
 a tir a, Thihna a kentir a. Mahse zana Khupvunga
 a va dawr chuan ani chuan buhsang tiat lek thil eng-
 emaw hi a lo pe a; "Hei hi te tak tein a thil ciah
 emaw irah emaw telh ru la, chuti chuan ngawrin a
 lo thi mai ang, hemi bak hi chhama dawi engmah
 hi a awm tak tak love", tiin a lo hrih a ni.

Mahse dawi hi awmin leh dawithiam te pawh awm
 tak takin an ring thin a, Muallianpui awm lai pawh
 hian "Dawi thiam rawt", chu a lo thleng ta a ni.

29 Fanai Upa Hlate

1. Leido daiab doral min chan e,
 Fanai val e, an ti maw.
2. Kawlfung ki tial dokim lu awi,
 Aichhung ka pu, a ti e.
3. A nunin e, khawtinthang ram a quantir,
 Kei se ning law, thu law lianbang ka ti hna.
4. Rawl ka ei leh ka ei loh e, an raki len lai,
 Darthlai lo ngai awng e, zunzam ka nei lo.

5. An tho rua lai lo e, Tulantlang bawi thlai lai,
Zing phul saihmar kawtah, saitum thawo khar lai.

6. Zakual ka that lai takah, Sialdum phaw tlangah
an zar,

Sawmhlei ka tlin e.

7. Zampher ki phah law ngun nu.

Lum lang Zakuala e.

Zakuala hi Fanai mi nia hriat a ni a. mi huai-
sen leh mi pawh that tam a ni a. Dosi karah nula
a nei a, zanah a lut thin a, a mi thahte a puang
zel a. A tawpah a nula nu leh pa a lo that hi a
lo ni a, a nuṭa ten an hual a, an man a, an chaib-
hlum ta a, a thih dawn hian, a nula chu hlain:-

Zampher ki phah law ngun nu,

Lum lang Zakuala e.

a ti a ni an ti thin,

30 Fanai Lal Sa kap theite

Hmanlai pasal thate hian sa hi an kap hnem
thei viau thin a, sa zanga a kap an tih hi an awm
zauh zauh va. Fanai lal zingah hian sa kap thei
deuh mai awm chu Dokhama fapa Lianchema Lung-
kawh lal hi a ni a. Chanchin mak tak mai a nei
a. Tlangbualawl an tih thin ang hi a ni a. "Ka
khal hi hman kim vek ni ila chuan Chhura Van-
laiphaia sazuk hi chu chi ka liah kim thei ang," a
ti thin an ti. Aawl hi mi chhia a ni a, an khua-
ah vek chuan michhia pakhatawlnei a awm ve a,
a hming chu Bêlhema a ni a. A niawlte chu lal
an ni a, Lianchemaawlte ai hian an lal zawk a,
awl a chhuah thin a,awlnei tiin an khuate chuan
an hre lar zawk a. Vawikhat chu aawl a chhuah

leh dawn a, "Naute lu ka chhuah thei ang," a ti a, an en hui a, naute lu chu a chhuah ta ngei a. Chumi lai hui naute thi pakhat u khan a lo en ve a, an ma a va haw chuan, "Ka nu, nizana zawl-neiin naute lu a chhuah chu kan naute kha a ang em mai," a ti ta reuh va. An ringhlel ta a. an kawmhnuaja an naute phum chu an zu hai chhuak leh a, a lu hi a lo bung reng mai a. Bêlhema tan a nih an ring ta a, chutah Lianchema chuan zawl pawh hi a nei tik tik ngut diwa em maw ni a tih avang chuan "Bêlhema hi zawl ka nei i ti a, anih leh Darpanlengi te kha i hria em? an han ti ta a. Bêlhema chuan, "Hria e, a Lurh ami Tanah an pem kha," tiin a chhang a. Chutah Lianchema chuan, "Un hu", thil ka ti sil ta, a ti a, a kun ngat a. Chutia a zawl an puantir tak avang chuan Lianchema chhang chuan an thurim ta a. Bêlhema zawl jawng chhuak chuan, "Lianchema hi sakei kamsarah nge kan barh ang meipuih," an ti a.

Vawikhat chu, Lianchema leh an in awmpa hi salu chhuana tur thingtu sat turin an kal a, mahse an han kih thluk chuan an thing kih chu an hmu thei tlat lo mai a. la lo chuan an haw ta a Lianchema thul chhunga diar tial chu thil dang engmah kang hauh lovin a kang zo ta vek mai a. Tum khat chu Chhura Vanlaiphai-ah hian chang an hal a, mei a lo chhuak thei ta tlat lo mai a. Lianchema chuan, "Engtiziange ni a va lo chhuak har ve," tiin theipui awnah chuan a zu thir a, vawi leh khat-ah mei chuan arawn vuk ta vak mai a, tlan hman

lovin a kang hlum ta a ni. A thih hnu chuan an awmpui chu an salu chhuanna tur sahnaah khan a va kal a, an kih thlukna lamah khan a lo tlu reng si a.

Pawi sa kap thei Hrangdawna Archhuang lai chuan 500 a kap a, Sailo lamah Laithiama Siambleia pa Lungdar khua hian zanga a kap an ti ve bawk.

31. LAL LALSALOVA LEH LALZABIKA TLANG INCHUH

Pu Zabiaka Sailo lai hi Hnahthialah a lai a. Pu Lalsailova Fanai hi Muallianpuiah a lai ve thung ^⁴ Pu Zabiaka hian a khua hi hrisel lo ema a hriat avangin Sawrkarah Lungleng tlang khi. Vaihmun tlang nena kum 10 chhung thleng a dil a Hetih lai hian Lunglei SDO chu Vawnmawrsap a ni a. Pu Zabiaka hian SDO hnenah hian a thu duh tin-reng a sawi thei hle a. Chumi chauh ni lo vin S. Vanlaiphai leilet pawh hi a dil leh zel a. a phal sak ve ve a.

Chutichuan Zabiaka chu Lunglengah chuan a kai dawn ta a. S. Vanlaiphai lamah chuan Pu Zabiaka chuan Chalkunga, Ngaihhranga, Zama te, awm turin a tir bawk a. Chuta an han kai chuan hla an han phuah ta a.

“Khuanun hual se Lal Saizika thang tual tual,
Sappui chhawn la, khawtling i vai hlei lawng e.
Ka chhak Aichhunga ram a dum dur e” trin.

Chu hla chu Pu Lalsailova khua ten an hriat chuan hetiangin hla an phuah ve ta a.

"Lal Zabiaka i vang khua a zau lawng e,
Aichhung valin zunfei kan chaw tawh vek chuan,
Thangvanah sarpui a zam ngei ang" tiin.

Pu Zabiaka khuain an lo hriat chuan hla vekin an
phuah ve leh a.

"Mi zawng aiin ka lal ber ti vei mai suh,
Belte khaia vanlung chhuak tih ka hria che,
I lal nan kawt reng a eng love," tiin.

Chu chu Pu Lalsailova khuaten an lo hriat chuan
hla bawkin an han chhang ve leh a.

"Kan lal nan khua reng a eng lo maw ?
Lampeikha thingbuh kan pek lammualah,
Lianak nen lengzaa kan siam che," tiin.

Hetianga hian hla tam takin an phuah thluah a ni

Hetia an in tihna chhanchu Khawnglung hi Fanai
leh Lungzarh khua leh Vuta hovin an han run khan
Lalhleiate nufa an man a. Lalhleia hi Vuta inah
an dah a, nu chu pawt hovin an hruai chho ve
thung a. Lalhleia hi Vuta chhiahhlawhah a lo awm
tawh avangin an phuah a ni.

Hetia Pu Zabiakan Lungleng tlang a thut lai
hian Rahsi Thantluangan Lungleng tlang hi i tan
sawi ngeth ila, keiin South Vanlaiphai leilet hi ka
nei ve dawn nia a ti a. Pu Zabiaka chuan i sawi
ngeth theih phawt chuan i neih ve em em ang a ti
a. Rahsi Thantluanga chuan a unau Hranga chu
S. Vanlaiphajah chuan hotuah a awmtir ta a

Mahse, rahsi Thantluanga chu a thi ta mai si
a, a ni chu a awm ve hman ta lo a ni.

Chutih lai chuan SDO Vawnmawrsap¹khā mi-
dang Nidam sapin a rawn thlak ve ta thung a.
Tahchuan Pu Lalsailova chuan thu tinreng a sawi
ve thei leh ta thung a.

Lalsailova hi a nu mi chhia a ni a, a lalpuite
hian an hmusit êm êm a Nidam sap chuan keipawh
hi ka nu hi Ralleng a ni a, ka sappui te chuan
min hmusit em em a ni a ti ve ta thung a. Pu
Lalsailova lamah atang ve ta tlat thung a ni. Kum
sawm chhung inthleng ni mahse heria Nidam sap
hnena thu an sawi theih ve tak thung si avangin
kum nga chauh an awm hman a, Pu Zabiaka hi
a let leh dawn ta a, hla bawkin

“I nun am rawh lal Zabiak, i tiau dawn e,

Lengkhaw zopui kai mah lu sappui zarah” tiin
Hnawl chang awm leh ngai e, thlang hnawmah”
tiin.

Pu Lalsailova khuate chuan an han phuah leh ta a.

Tichuan an chhuak ta a, a khuate chuan an zui
duh tawh lo hle a, mahse Dahrawk sapin in chhuak
vek tur a ni a ti ta tlat a. An chhuak ta vek a,
mahse rei loteah an mi thenkhat chu an kai chho
leh ta tho a ni.

South Vanlaiphai khuaa awm ho erawh chu Pu
Lalsailova chuan ka khua leh tuia in awm duh chuan
leilet leh a vel ram zawng hi in duh duhin in nei
thei ang a, amaherawh chu ka khua leh tuia in awm
duh loh chuan leilet chauh hi in nei ang a, a vel
ramdangchu in nei thei lo vang a ti thung a. Hrangā
ho chuan Pu Lalsailova khua leh tuia awm chu an
thlang ta zawk a ni.

32 Hmanlai Pasaltha chanchin

Hman lai Fanai tlat, lat lat an pasal tha te zingah chuan hming lang deuh ber leh hruantu ber chu Pualkhawia a ni a. Chhangte hnam a ni. Tin, midangte chu an hmingthan dan a zir in hetingon a indawt zelin ziaak chhuak na.

1. Vairothanga, Hnarthul hnam.
2. Tuhana, Pante hnam.
3. Lianchhuma, Chhangte hnam.
4. Liankhama, Khuntan hnam.
5. Pu Sika, Chhangte hnam.
6. Thlahara, Pakhup hnam.
7. Dopawrha, Rorel hnam.
8. Zapina, Pakhup hnam.
9. Zabuka, Khawhrieg hnam.
10. Chawngbula, Renthlei hnam.

Pualkhawia chanchin chu bung ba so lamah kan sawi tawh avangin sawi nawn a nga tawh lo vang a.

1. **Vairothanga:** Vairothanga hi Pualkhawia nena inkawp tlat an ni a, Pualkhawia an a nan deuh a. 'Vaia' tiin an ko tlat thin a. Mi huanon tak a ni nain a arpa tlan deuh thin a ni. A huanon bakah a tuan rangin a zuan a zang a, kal chak tak a ni a. Vawikhat chu an sai ram chhuak hi saipui pathum a kap a, a thianta chuan, "Silai ri pawh hriat awm si lo," tiin an awih lo va. Hla takah a lo va kap hman thin a. Chumi tum chuan pahnih chauh an chan a, a pathumna chu an chan peih ta lo va.

Ral beih leh sakawlh neih chang hian thil ri thutah hian tan la turin arpa tlan chung leh mahni in senghawi chungin a bei leh nghal thin a ni

2. Tullana: Tuliana hi pasal tha ah chuan hla lam phuah mi deuh a ni a. Fanai tlang a cheng reng thin a ni. Ral lama huaisen a ni a. Mi lu tanna kingkawt kawt tlat thin a ni.

3. Lianchhuma:- Lianchhuma hi Fanai tlanga cheng reng thin a ni a, ral lama mi huaisen, lal tlang chhantu thin a ni.

4. Liankhama:- Liankhama hi Fanai tlanga awm thin a ni a. ral lamah a huaisen hle a. Vawikhat chu rawlrata an kalin Liankhama hovin Zahau ral an rawlnaah do loh Changkal ho an thah sual a, pawl an ti hle, kan chem an chhim ve a ni mai an ti a, ngaihdam an dil a, an buai ta lo a ni.

5. Pu Sika:- Ani pawh hi ral lamah huaisen tak a ni a, sa lamah erawh chuan engmah chanchin sawi tur a nei lo. Vawikhat erawh chu keite hliam an um a, a man ta a, a kaizaah a seh sak ta a, a tar thlengin a bai nghe nghe a ni.

6. Thlahaia:- Ani pawh hi ral lamah a huai a, a hming a lo thanna chu Nochhuma, Darbilhi pasal Zuangva bawka an awm laia Serkawn lal Thawngliana hovin an han run tumin a nu leh a pa an that tur a chhanchhuak a, a nu leh a pa thah tumtu a that a. Lal Thawngliana nau pawh hemi tum hian a that a ni.

7. Dopawrha:- Ani hi sa a kap ve thei hle a, mahse ral lam hi a hming thanna a ni zawk. Hau-theng runah a hming a the ve a, huaisen hming-thang lutuk chu a ni lo. Vantlang chunglam tak chu a ni.

8. Zapina:- Ani hi sa lam a huaisen a ni a, ral lamah sawi turin hming thanna a nei em em lo. Sa hliam um lamah a huaisenin hmangchang pawh a hria a ni.

9. Zabura:- Zabûra pawh hi ral lama huaisen tak mai a ni a, Sa lamah erawb chuan a hmingthang vak lo, Ainak runah a chepha a, a hmingthang hle.

10. Chawngbala:- Ani hi sakawh beina-ah a hmingthangin, a huaisen em em a ni.

Lalnu Darbilhi : Ani hi ral leh sa lamah hming-thang a ni lo va, rorel leh finah a hmingthang em em a. Lalnu mah nise a rorel leh kailhruaina hnuaiah hian Fanai ho hi an hlm thang a. Pasaltha hmingthangte zinga tel tli tak a ni. Tarmitan Mizo leh Kuki chinchin tih a ziakah pawh ram thum chung a remna sianatu tiin a vuah hial a. Independence hmaa sap leh vai lokal thinte pawhin a thlan ringwt pawh lamuh an chak em em a ni.

Mizovin pasalthate kan tih chungah hian mi-hrat khawkheng an la awm a. Heng mite hi huaisen lamah chuan Mizovin hming chungnung bera kan neih a ni.

Hetiāng mihrat khawkheng an tih chin hi chu sârah an thi ngai lo va, mi leh saah an tlan ngai bawh hek lo.

Fanai lamah chuan Pualkhawia Chhangte hi a ni a, Sailo lamah chuan Chawngbawla Chhakchhuak leh Zampuimanga Chhakchhuak hi an ni a, Kan pi leh kan pute chuan Mihrat khawkhengah chuan Lusei lam mi vek an ti thin a ni. Zampuimanga hi History ziaktu thenkhat chuan Khiangte tiin an sawi a, mahse a ni lo va, Chhakchhuak a ni zawk e.

THINGTAM LEH MAU- TAM KAL HMANG

Lalluauva (Sailo lai) chuan, kan pi leh pu atāngin Mautam leh Thingtam hian hnulam a hnawt lova, Imalam a hnawt bawh hek lova, a ngaichiah zelah a tam a ni, a ti a. Tun thleng pawh hian ala dik zel a ni Chuvangin kumhnih khat emaw a hma hlei leh tlai hlei a awm kan la hre lo a ni.

Kum 1881-ah thing a tam a thingtam hmasa tih kum khua a ni. Kum 1881 thingtam hi a na hle a, Tuipui ral a kai thlak a ni. Seh mual a nei ve nual a ni. Hemi tum hi Sailo tlang lamah a na hle a. Fanai tlang Tuipui ralah a nep a, seh mual nei hlak chauh anih avangin buh a thar tam tho mai a. Chuvangin Tuipui ral thlang lam Sailo tlang a mi tam tak Fanai tlangah an pem chho va, Darzo Nochhuma khua pawhin an pun phah hle a,

zanga lai an awm phah a. "Darzo zanga awm lai" tiin tunhu thengia kum chhianna takah hman a ni nghe nghe a ni.

Tin, 1911 ah mau a lo tam a, Tuipui ral lam a nep leh a. Darzoahte pawh kawt sawmthum te, sawmli te, sawmaga te mi an buh an nei a. Muallianpui erawh chuan Mualzai ram an nei a, a seh lo va, a bak vek a. Kungtha pangngu angin an awm a. Sindarlu ram nei them erawh chu a seh.

Thiactam leh mautea, hman nei tumin khawchhak a hnawt thin a, a nat leh kumin a hnawt thu lo thin a ni.

1929 thingtam hi a na lo de a. Tuipai ral pawh a, kai lo va, tam kuma nu pawh an hre lo a ri.

1959 mautam kha a na ble a. Tuipai ral a kai a, buh a seh zo vek a ni.

1977 thingtam hi 1929 a na lo de a. Tuipui ral a kai a, sazu na a seh sual a ni.

Thingtam thanguang kai tam : Pathian thil rei dan hi a mak ble nei. Thingtam da a hian a tam kum tak thlen hma kum hi kai tam Thanguang hi a kai thin a ni. Hei hi Mubram pompuih chuan a dik vek loin, thil chhutna tha tak a tling lo nai thei a. Sakawrhmutuai tlang hmar lam pang Lungdai velah chuan kumtin Thanguang hi hmuh theih-in an awm lek luk thin a. A tlem deuh kumin tlang sangah an tawm a, an tam zual kum chuan an tla sual thin a ni. Hetianga thanguang awm reng lohna hmunah chuan kin sawi ang hian a kai

hun a awm a, tam a tla dawn e, lo ring rawh u, titu an ni. 1924-ah thangnang a kai a. 1929-ah thing a tam ta a, 1977 thingtam dawn hian 1967 kumah thangnang a kai bawh a. Thangnang kai bian tlang sang deuh lam apiang an bawh thin a ni.

Mautam leh Thingtam inkar kum tlak dan : 1881-ah thing a tam a, 1881 thingtam vur kum 1882 atanga chhiar tanin kum 30-na takah mau a tam a. Chu chu 1911 kum a ni. Tin, 1911 mautam vur kum 1912 kum atanga chhiar tanin kum 18-na takah thing a tam ve leh a ni. Chuvangin mautam atanga mautam leh hi kum 48 chiah a ni. chutiang bawkin thingtam leh mautam inkar hi kum 48 chiah bawh a ni. Thingtam leh mautam dawn kum hian khua a kheng a, boruak a lum a, ramte pawh a kang duh bik a, a tam kum tak hian ruahtui pawh a tam deuh bik thin a. Sazu chauh ni lovin, nungcha ramâr leh vahrit savate thlengin a puang a, ramsa pawh a nghal bik thin a ni. Tin, Mautam leh Thingtam hian, mau Raw chi zawng zawng, Rawchhia tih loh chu a tam vek a ni.

34 Mizoram Mautam inrual loh dan

Mautam kum hi ram pumpui huapa a tampui kum, "Mautam kum" kan tih hi a ram puma sazu puan kum, buh zawng zawng a seh kum hi a ni a. Nimahsela mau tam hrim hrim hi a rual lo tlat mai a.

Upa bla chuan hetiangin chai hla an siam.

"Mat leh Rialah mau a tam tan e, (Rial-Tuirial) Vanhnuai rawn fang, thlang vaipui chenin, tiin hlaah an siam ve a ni.

He hla atang hian mautam hi a rual chiah lo va sawi thin hi a dik ngei a ni ang. Sirte tlangah maubem hmun lekin a tam a, a kum lehah Mausen, a kum lehah Tuirial thlanglam, a kum lehah Mizoram pumpui a tam vek a, sazu seh kum chiah a lo ni ta a ni.

Tin, 1911 mautam hian Sirte tlang tlak lam pang hi a hak a, tin, 1959 mautam kum khan Sirte upate chuan mautam hmasa 1911 kum khan helai ram hi a hak a, 1959 kum pawh hian a hak leh ta ngei a. Hetianga ngun taka thil lo chik hi cetawn tlak tak niin a lang. Tun hnu zelah pawh kan mi thiamte hian chik takin kan ram thil lo thleng pawimawhre hi chhinchhiah thin sela, kan ram tan thil pawimawh tak a nih ka beiseiin ka ring bawh a ni.

35 Darzo chanchin

Darzo hi khaw hmingthang tak, ft 5000 chunglama awm a ni a, naupang zirlei ah pawh kulh awmna leh Lalru hmingthang tak Pi Darbilhi luphumna tlang a ni bawh a, Dil hmingthang tak awmna a ni bawh a ni.

Chumi bakah he dil hi Tumpangsialin a nghak tlat thin a, he tumpangsial hi an sawi dan chuan a ki berah bak a lawi a, tin, ramarin a awmna tawhah chuan a hual zel a, a kah tumtute pawhin ramar chu an tih tlan hmasa thin a, an kah theih loh phah tiin an sawi a ni. Hla te pawhin an phuah a.

K A M I R A W N T E

1. Zodaia Pakhup
2. Darbuanga Hnamte
3. Vantawia Chhakchhuak
4. Challiana Pakhup
5. Darthawma Fanai Khintin
6. alsuala Khawhling
7. Tialbili Hlawnehing
8. Thanrawla (Bung khua a awm Burma)
9. Thanhmunga Chhangte
10. H. Thangkhuma B.A.B.ED
South Vanlaiphai Govt. Middle School
Headmaster.

Heng ka mirawn te hi an chungah lawmthu sawi ka ba nasa em em a, nimahsela Pu H. Thangkhuma leh Pi Tialbili te tih loh hi chuan Mual min liamsan tawh a ni. An zavaia chungah ka lawm em em a ni.

Chalbuanga
South Vanlaiphai.

MIZORAM STATE LIBRARY
Acc No _____
Acc. by _____
Class. by _____
Cata by _____
Sub.Heading by _____
Transcribed by _____
Location No _____